

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT
SOOME-UGRI OSAKOND

Marili Tomingas

DEMONSTRATIIVSED PROADJEKTIIVID
LÄÄNEMERESOOME KEELTES

Magistritöö

Juhendajad Gerson Klumpp ja Heinike Heinsoo

Tartu 2017

SISUKORD

Sissejuhatus	4
1. Pronoomenid ja deiksis	7
1.1. Pronoomenite liigitus	7
1.2. Deiktiline süsteem	11
1.3. Ruumi- ja demonstratiivdeiksis	14
2. Demonstratiivid ja definiitsus	17
2.1. Demonstratiivsed sõnad	17
2.2. Demonstratiivid kui definiitsuse näitajad	20
3. Demonstratiivsed proadjektiivid	23
3.1. <i>tämä-, taa-, tuo-, se-</i> tüvelised proadjektiivid	24
3.2. <i>ne-</i> tüvelised proadjektiivid	27
3.3. Analüütiliselt moodustatud proadjektiivid	28
3.4. Demonstratiivsed proadjektiivid läänemeresoome keeltes	30
3.4.1. Lõunarühm	31
3.4.2. Põhjarühm	33
3.4.3. Idarühm	34
4. Demonstratiivsete proadjektiivide kasutus ja funktsioonid	37
4.1. Lõunarühm	40
4.1.1. Liivi keel	41
4.1.2. Võru keel	45
4.1.3. Eesti keel	48
4.1.4. Vadjja keel	52
4.2. Põhjarühm	55
4.2.1. Soome keel	55
4.2.2. Isuri keel	59
4.3. Idarühm	61
4.3.1. Karjala keel	61
4.3.2. Lüüdi keel	65
4.3.3. Vepsa keel	67
4.4. Võrdlus teoreetilise materjaliga ja järeldused	70
Kokkuvõte	75
Kirjandus	77

Demonstrative proadjectives in Finnic languages.....	81
Demonstratiiviset proadjektiivit itämerensuomalaisissa kielissä.....	82
Lisa 1. Läänemeresoome demonstratiivsed proadjektiivid.....	83
Lisa 2. Lühendid.....	85

SISSEJUHATUS

Demonstratiivsed proadjektiivid ehk näitavad aseomadussõnad nagu *selline, niisugune, säärane* jm on kõikidele läänemeresoome keeltele omane pronoomenite liik. Eesti ja soome kirjakeele sagedussõnaraamatute alusel on mõned demonstratiivsed proadjektiivid kõige kasutatumate sõnade hulgas. Näiteks soome proadjektiiv *sellainen* on kasutussageduselt lausa 61. kohal, *tällainen* 115. kohal (Saukkonen 1979). Ka eesti keeles kuuluvad proadjektiivid *niisugune* ja *selline* kõige sagedasemate sõna hulka (Kaalep, Muischnek 2002). Demonstratiivsed proadjektiivid on produktiivsed, laia kasutusala sõnad, mis on läänemeresoome keeltes ühed tähtsaimad osutamise vahendid. Ometi jäävad demonstratiivsed proadjektiivid oma abstraktse, kontekstist sõltuva tähenduse tõttu tihti tekstis märkamata, neil on aga oluline osa viitamisel, kirjeldamisel, võrdlemisel ja eristamisel, kuigi täpsema tähenduse saavad need sõnad enamasti teiste lauseosade abil (EKG I: § 9).

Et sageli loetakse pronoomeneid ehk asesõnu grammatiliselt diferentseerumatuteks (samal pronoomenil võib olla näiteks nii prosubstantiivi kui ka proadjektiivi funktsioon), siis kasutatakse nende puhul tihti vaid üldterminit „pronoomenid“, eristamata täpsemat alaliiki nagu prosubstantiivid või proadjektiivid (EKG I: § 9, EKG II: § 573). Käesolevas töös keskendutakse aga just grammatilistele proadjektiividele, seega näiteks proadjektiivses positsioonis olevaid prosubstantiive täpsemalt ei käsitleta.

Demonstratiivpronoomenitest on seni enim uuritud demonstratiivseid prosubstantiive ehk näitavaid nimisõnu ning nendega lähedastes kujunemissuhetes olevaid kolmanda isiku pronoomeneid. Renate Pajusalu väitekirjas „Deiktikud eesti keeles“ (Pajusalu 1999) on põhjalik ülevaade eesti pronoomenitest ning deiktilisest, keelt ja konteksti ühendavast

süsteemist. Väitekirja artiklites on uuritud eesti ja võru keele demonstratiivpronoomenite olemust ja kasutust.

Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenitest on viimastel aastatel valminud ka kaks magistritööd: Mari-Epp Tirkkoneni töö demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenitest kirderanniku murdes (Tirkkonen 2006) ning Agu Bleive töö demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenitest permi ja läänemeresoome keeltes areaaltüpoloogilisel taustal (Bleive 2016).

Soome keeleteadlane Matti Larjavaara on kaitsnud väitekirja teemal „Itämerensuomen demonstratiivit“ ehk „Läänemeresoome demonstratiivid“ (Larjavaara 1986). Väitekirjas keskendutakse demonstratiividele karjala, Aunuse karjala, lüüdi ja vepsa keeles. Töös on lisaks eritüvelistele demonstratiivsetele prosubstantiividele välja toodud ka demonstratiivsed proadjektiivid ja proadverbid. Seega on väitekiri põhjalik ülevaade eelmainitud keelte demonstratiivide süteemist kui tervikust. Samuti on väitekirjas käsitletud demonstratiivide päritolu, areaalset levikut ja semantikat.

Käesoleva magistritöö eesmärgiks on koondada kokku üheksa läänemeresoome keele (liivi, võru, eesti, vadja, soome, isuri, karjala, lüüdi ja vepsa) levinuimad demonstratiivsed proadjektiivid, kirjeldada nende olemust ja jaotada need sarnaste tüvede ja moodustusviiside alusel rühmadesse. Töö empiirilises osas analüüsitakse demonstratiivsete proadjektiivide kasutust terviklikes lausetes ning esitatakse tähtsamad seaduspärasused ja erijuhud nende tähendusfunktsioonides ning morfoloogilises ja süntaktilises kasutuses. Samuti võrdlen omavahel teoreetilise materjali põhjal leitud demonstratiivseid proadjektiive ning analüüsimaterjali andmeid. Demonstratiivsete proadjektiivide uurimisel kasutatakse deskriptiivset meetodit.

Töös on neli uurimisküsimust: 1) milliseid demonstratiivseid proadjektiive esineb läänemeresoome keeltes?, 2) milliseid rühmi saab nende päritolu ja moodustusviiside alusel eristada?, 3) kuidas demonstratiivseid proadjektiive praktiliselt kasutatakse – milliseid tähendusi ning morfoloogilisi ja süntaktilisi eripärasid leidub? ning 4) kas teoreetilises osas välja toodud demonstratiivsed proadjektiivid on vastavuses analüüsiosas leituga?

Magistritöö koosneb kolmest teoreetilisest ja ühest empiirilisest peatükist. Esimeses peatükis anatakse ülevaade pronoomenitest kui sõnaklassist ja pronoomenite liigitusest, samuti pronoomenitest deiktilises süsteemis. Teises peatükis kirjeldatakse täpsemalt demonstratiive ja nende seoseid definiitsuse ja artiklistumisega, mis on artiklite ja demonstratiivide läheduse tõttu demonstratiivpronoomenite üks sagedasemaid arengutendentse (Pajusalu 1999: 63). Kolmandas peatükis esitatakse demonstratiivsete proadjektiivide jaotus sarnaste tüvede ja moodustusviiside alusel ning lisaks eri keelte kaupa demonstratiivsete proadjektiivide loend. Neljandas peatükis analüüsitakse demonstratiivsete proadjektiivide kasutust näitelausetes ning võrreldakse tulemusi teoreetiliste allikatega.

Kahe esimese üldteoreetilise peatüki näited pronoomenitest, deiksisest, demonstratiividest ja definiitsusest põhinevad enamjaolt eesti ja soome keele grammatikatel ja uurimustel, samuti üldkeeleteaduslikel allikatel. Seda seetõttu, et väiksemate läänemeresoome keelte puhul on põhjalikumaid üldteoreetilisi käsitlusi neil teemadel vähem ning läänemeresoome keelte demonstratiivide läheduse tõttu on demonstratiivide ja pronoomenite teoreetiline käsitlus ka sarnane. Kui teoreetilises osas leidub eri keelte puhul olulisi erinevusi, on need sealkohal ka välja toodud.

1. PRONOOMENID JA DEIKSIS

Töö esimeses teoreetilises peatükis antakse ülevaade pronoomenitest kui sõnaklassist ning pronoomenite eripäradest ja põhiomadustest. Välja on toodud ka pronoomenite täpsemad alajaotused nii grammatiliste sõnaliikide kui ka tähenduste ja funktsioonide kaupa. See on abiks demonstratiivsete proadjektiivide täpselal defineerimisel ja nende hulka kuuluvate sõnade määramisel, samuti näitab liigitus demonstratiivsete proadjektiivide hierarhilist paiknemist pronoomenite süsteemis. Peatükis on vaatluse all ka erinevused ja sarnasused eesti ja soome keele pronoomenite käsitluses ning eriti demonstratiivsete proadjektiivide määratlemisel, et uurimisobjekti piirid oleksid üheseltmõistetavad.

Teises ja kolmandas alapeatükis käsitletakse pronoomenite, s.h aga just ka demonstratiivsete proadjektiivide seoseid deiktilise süsteemiga. See on oluline, seletamaks võimalikke tähenduserisusi ruumilisel skaalal. Alapeatükkides antakse ülevaade deiktilisuse mõistest ning kirjeldatakse täpselal ruumi- ja demonstratiivdeiksise olemust läänemeresoome keelte kontekstis.

1.1. Pronoomenite liigitus

Käändsõnu ehk käändes ja arvus muutuvaid iseseisvaid sõnu saab nende tähendusintensiivsuse alusel jagada kahte rühma: täistähenduslikud ja mittetäistähenduslikud sõnad. Kui täistähenduslikel käändsõnadatel ehk noomenitel on olemas konkreetne tähendus ka ilma konteksti abita, siis mittetäistähenduslike käändsõnade ehk pronoomenite (nt *mina*, *see*, *niisugune*) tähendus on sageli abstrakne või tugevalt kontekstist sõltuv. Pronoomenid on noomenite mittetäistähenduslikud vasted. (EKG I: § 3).

Olenevalt situatsioonist võib pronoomeni tähendus ka täpsustuda, nt sõna *mina* viitab kontekstis enamasti kõnelejale, *sina* aga kuulajale, kuid indefiniitsete pronoomenite nagu sõnade *keegi* ja *mingi* puhul jääbki tähendus ebamääraseks. Pronoomenid võivad oma tähendusliku „tühjuse“ ja universaalsuse tõttu vastata ka täistähenduslike sõnade ja fraaside tähendustele. (EKG I: § 9).

Grammatiliste omaduste järgi jaotatakse pronoomenid kolmeks: 1) prosubstantiivid (nt *tema*), 2) proadjektiivid (nt *niisugune*) ning 3) pronumeraalid (nt *mitu*). Prosubstantiivid võivad esineda ka adjektiivses funktsioonis ning vastupidi. Nt lauses *Oleme sellega juba harjunud* on prosubstantiivi *see* kasutatud substantiivselt, lauses *Selle inimesega on raske suhelda* on prosubstantiivil *see* atribuudina aga adjektiivi funktsioon. (EKG I: § 9, EKG II: § 573). Käesolevas töös keskendutakse aga vaid grammatilistele proadjektiividele.

Vastavalt pronoomenite kasutuskontekstile ja tähendustele saab „Eesti keele grammatika I“ (EKG I) alusel eristada kaheksat pronoomenite rühma: 1) personaalpronoomenid, mis näitavad isikut (nt *meie*); 2) retsiprookpronoomenid, mis näitavad vastastikkust, kahte või enamat vastastikku toimivat isikut või objekti (nt *üksteise*). Retsiprookpronoomenid on eesti keeles vaegmuutelised prosubstantiivid, s.t neil puuduvad teatud muutevormid, näiteks ainsuse nominatiiv; 3) refleksiivpronoomenid, mis näitavad enesekohasust (nt *iseenese*) ja on eesti keeles samuti vaegmuutelised prosubstantiivid; 4) possessiivpronoomenid, mis näitavad kuuluvust (nt *oma*); 5) interrogatiiv-relatiivpronoomenid, mis muudavad väitlause küsivaks või aitavad luua sidendi (nt *kes*, *missugune*); 6) determinatiivpronoomenid, mis viitavad substantiivile, mida tahetakse teiste seast esile tõsta (nt *igaiüks*, *kumbki*, *mõlemad*); 7) indefiniitpronoomenid, mis viitavad täpsemalt määratlemata objektile või tunnusele (nt *keegi*, *mingi*, *mitu*, *palju*); 8) demonstratiivpronoomenid, mis viitavad kontekstist sõltuvale objektile või tunnusele (nt *see*, *too*, *selline*).

(EKG I: § 9). Sõnade *see* ja *too* puhul võib eesti keeles ilmned ka ruumiline erisus, s.t sõna *too* viitab enamasti kaugemale objektile kui sõna *see*, samas võib see erisus üldkirjakeeles või idiolektiti ka puududa (Pajusalu 1999: 60, EKG I: § 9). Demonstratiivpronoomenite alla kuuluvad eesti keeles ka sõnad, mis näitavad identsust (nt sõnad *seesama*, *toosama*) või mitteidentsust referendiga (sõnad *teine*, *muu*) (EKG I: § 9, EKG II: § 573).

Soome keele grammatika „Iso suomen kielioppi“ võrguväljaandes (VISK) on pronoomenid vastavalt oma funktsioonidele jaotatud seitsmesse rühma: 1) personaalpronoomenid (nt *minä*), 2) demonstratiivpronoomenid (nt *tämä*, *tu*), 3) refleksiivpronoomenid (*itse* + vastavalt isikukategooriale lisanduv possessiivsufiks ehk omistusliide), 4) retsiiprookpronoomenid (*toinen* + possessiivsufiks), 5) interrogatiivpronoomenid (nt *kuka*, *kumpi*), 6) relatiivpronoomenid (nt *joka*, *mikä*) ja 7) kvantorpronoomenid (nt *joku*, *jokin*) (VISK § 713). Osa rühmi kattub pronoomenite jaotusega eesti keeles, soome keeles on interrogatiiv- ja relatiivpronoomenid jaotatud kaheks eraldi rühmaks, kuna nende puhul kasutatakse soome keeles eri sõnu. Näiteks küsimuse puhul kasutatakse küsiõna *mikä* ning sidendi puhul sõna *joka*, mille tõlkevaste eesti keeles oleks mõlemal juhul interrogatiiv-relatiivpronoomen *mis*. Teine erinevus on see, et soome keele jaotuses on eesti mõistes determinatiiv- ja indefiniitpronoomenid ühendatud kvantorpronoomenite alla, mis väljendab entiteetide hulka, nt *joku*, *kaikki*, *molemmat* jne (eesti keeles *keegi*, *kõik*, *mõlemad*).

Demonstratiivsed proadjektiivid näitavad kontekstist selguvat tunnust või tunnuseid ning EKG I järgi kuuluvad eesti keeles demonstratiivsete proadjektiivide hulka sõnad *niisugune*, *samasugune*, *niisamasugune*, *selline*, *seesugune*, *säärane*, *säherdune*, *taoline*, *selletaoline* (EKG I: § 9). „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS) alusel lisanduvad ka sõnad *naasugune*, *sihuke*, *teistsugune* ja *muusugune*, kusjuures sõnade *naasugune*, *sihuke* ja *säherdune* on pigem kõnekeeles kasutatavad.

Demonstratiivsete proadjektiivide puhul saab eristada tähenduselt neutraalsemaid sõnu, nt *selline* ja *niisugune*, aga ka identsust rõhutavaid (*samasugune*, *niisamasugune*), sarnasust näitavaid (*taoline*, *selletaoline*) ning mitteidentsust rõhutavaid sõnu (*teistsugune*, *muusugune*). (EKSS, EKG I: § 9).

Soome keeles eristatakse samuti demonstratiivseid prosubstantiive (*demonstratiivpronominit*, nt *tämä*) ja demonstratiivseid proadjektiive (*demonstratiivproadjektiivit*, nt *tällainen*). Ka soomekeelses käsitluses märgitakse, et sageli on demonstratiivpronomeenitel nii substantiivne kui ka adjektiivne kasutus. (VISK: § 715). Seetõttu kasutatakse ka soome keeles demonstratiivsete prosubstantiivide kohta terminit *demonstratiivpronominit*.

Demonstratiivsete prosubstantiivide alla kuuluvad soome keeles sõnad *tämä*, *tuo*, *se* ja nende mitmusevormid *nämä*, *nuo*, *ne* (VISK: § 713). Erinevalt eesti keelest ei ole demonstratiivsete prosubstantiivide all märgitud sõnu nagu *sama*, *toinen* ja *muu* (eesti keeles *sama*, *teine* ja *muu*), kuna need kuuluvad soome keeles kvantorpronomeenite rühma alla (VISK: § 766).

Demonstratiivsed proadjektiivid on soome käsitluses demonstratiivsetest prosubstantiividest tuletatud sõnad *sellainen*, *semmoinen*, *tällainen*, *tämmöinen*, *tuollainen* ja *tuommainen*. Nende demonstratiivsete proadjektiivide puhul on erinevalt eesti keelest oluline ka ruumideiksis – eri kaugusel olevatele objektide omadustele viidatakse sõltuvalt kõneleja või kuulaja vaatepunktist erineva demonstratiivse proadjektiiviga (vt täpsemalt ptk-d 1.2.–1.3.). Soome keele liigituses demonstratiivsete proadjektiivide hulgast välja sõnad *samanlainen*, *toisenlainen* ja *muunlainen*, kuna neid loetakse võrdlevateks proadjektiivideks. Proadjektiivide üldise põhiomadusena tuuakse VISK-is välja, et proadjektiivid ei kirjelda tegelikku omadust, vaid viitavad sellele ning et proadjektiividel puuduvad

võrdlusastmed, näiteks ei saa üldjuhul moodustada vorme **sellaisempi*, **tuollaisin* jm. (VISK: § 610).

Eelnevast lähtuvalt on demonstratiivsed proadjektiivid mittetäistähenduslikud iseseisvad sõnad ning üks pronoomenite alaliik. Demonstratiivsed proadjektiivid viitavad kontekstist selguvale tunnusele või omadusele, olles ilma seletava kontekstita tähenduslikult „tühjad“, ent kontekstis universaalsed. Kuna eesti ja soome keele grammatikates erineb võrdlevate proadjektiivide nagu *samasugune*, *teistsugune*, *samanlainen*, *toisenlainen* jt käsitlus (eesti keeles loetakse neid samuti demonstratiivseteks proadjektiivideks, soome keeles aga mitte), siis käesolevas töös käsitletakse identsust ja mitteidentsust näitavaid proadjektiive kui demonstratiivsete proadjektiivide erijuhtusid. Neil on küll demonstratiivsete proadjektiivide tunnuseid (kontekstist sõltuv tähendus, viitamine objekti omadustele), kuid lisaks ka võrdlev tähendusfunktsioon, seega pole need sama neutraalsed nagu sõnad *selline*, *niisugune*, *tällainen*, *sellainen* jt. Seetõttu on demonstratiivsete proadjektiivide erijuhtusid mainitud küll töö teoreetilises osas, ent praktilisest analüüsiosast jäävad need oma erinevuste tõttu välja.

1.2. Deiktiline süsteem

Pronoomenid on ühtlasi ka deiktikud – sõnad, mille kasutamine ja tõlgendamine sõltuvad tugevalt kõnesituatsioonist. Näiteks tähistab pronoomen *mina* rääkimise hetkel kõnelejat ning *sina* kuulajat. (Pajusalu 1999: 17) Kreekakeelse sõna *deiktikos* tähendus on 'osutav', seega võib deiktikuid nimetada osutavateks sõnadeks, mis samas erinevad selgelt näiteks pärisnimedest (Larjavaara 1990: 3). Deiktikud esinevad isikulis-ruumilis-ajalisel skaalal, mille nullpunktiks ehk kõnesituatsioonis kõnelejale kõige lähemaks punktiks on *mina-siin-praegu*. Pärisnimesid või

täistähenduslikke käändsõnu sellele skaalale paigutada ei saa. Deiktilise süsteemi nullpunkti esmamainijaks on saksa keeleteadlane Karl Bühler, kes eristas keeles viitamisvälja (*Zeigfeld*) ning sümbolivälja (*Symbolfeld*). Viitamisvälja kuuluvad viitavad sõnad, näiteks pronoomenid; sümbolivälja aga sõnad, millele viide on suunatud, näiteks substantiivid. Viitamisväli on oma olemuselt kõnelejakeskne (kõneleja on see, kes millelegi viitab) ning seetõttu defineerib Bühler viitavaid sõnu deiktilise nullpunkti abil. (Bühler 1934: 102–120).

Deiktikutega lausetel on olemas teatud tähendus ka nullpunktist lähtuva konteksti seletusteta, kuid samas ei saa ilma täpsema kontekstita deiktikute tähendusi vastava kõnesituatsiooni tegelike agentide ja objektidega kokku viia. Seega jääb deiktikute endi tähendus deiktilist nullpunkti kõnesituatsioonist lähtuvalt defineerimata siiski ebamäärasemaks. Näiteks lausest *Ma tulen homme sinna* on lauses kirjeldatud tegevuse tähendus arusaadav, kuid samas ei saa ilma deiktilisi sõnu *ma*, *homme* ja *sinna* kõnesituatsiooni kaudu defineerimata öelda, kes, millal ja kuhu läheb. (Pajusalu 1999: 17–18).

Deiktilises süsteemis saab seega eristada kolme peaharu: aja-, isiku- ja ruumideiksis (Lyons 1977: 636–657). Matti Larjavaara kasutab oma raamatus „Suomen deiksis“ ruumideiksisel asemel aga mõistet *demonstratiivideiksis* (demonstratiivdeiksis, vt täpsemalt ptk 1.3.) Isikudeiksisel primaarsed kategooriad on deiktikud *mina* ja *sina*, mis viitavad vastavalt kõnelejale ja kuulajale (Pajusalu 1999: 24), primaarsed on need seetõttu, et need viitesuhteid saab üheselt defineerida vastavalt rollidele dialoogis (Larjavaara 1990: 43). Deiktikute *meie* ja *teie* puhul viidatakse lisaks kuulajale ja kõnelejale veel kellelegi ning deiktik *tema* pole ei kõneleja ega kuulaja, seega on see deiktilise nullpunktiga veelgi kaugemalt seotud (Pajusalu 1999: 25). Ruumideiksisel puhul kasutatakse viitamiseks sageli demonstratiivseid pronoomeneid (nt *see* ja *too*), ent ka proadverbe (nt *siin* ja *seal*), lisaks ka teisi adverbe, millel on deiktilisest

nullpunktist lähtuvalt kohta või suunda eristav funktsioon, nt *üleval*, *paremal*, *taga* jne. Ajadeiksist väljendatakse grammatiliste aegade ja ajaadverbidega (nt *eile*, *praegu*). (Lyons 1977: 636–657).

Deiktikutele on omane referents ehk keeleline viitamine (Larjavaara 1990: 14). Referentsiaalsed väljendid (näiteks substantiivid), viitavad entiteedile (viitealusele), mittereferentsiaalsed väljendid (enamasti näiteks verbi- või adjektiivifraasid) aga kirjeldavad entiteeti. Lauses *Ta on selline* on referentsiaalne väljend ka deiktik ja demonstratiivne proadjektiiv *selline*, vaatamata sellele, et grammatiliselt on *selline* adjektiiv, seega mittereferentsiaalne väljend. (Pajusalu 1999: 20). Siiski ei kirjelda demonstratiivne proadjektiiv entiteedi omadusi, vaid ainult viitab neile. Kirjeldus järgneb vaid juhul, kui demonstratiivne proadjektiiv on kokku viidud mittereferentsiaalse väljendiga, millele demonstratiivne proadjektiiv viitab. Näiteks lauses *Ta ongi selline – sõbralik* võib deiktikut *selline* kaudselt lugeda juba mittereferentsiaalseks ehk kirjeldavaks väljendiks, kuna viite tähendus *sõbralik* on teada, ometi on demonstratiivne proadjektiiv iseseisvalt esinedes vaid referentsiaalne.

Matti Larjavaara on püstitanud oma teoses „Suomen deiksis“ („Soome deiksis“) küsimuse, kas isikule viitav deiktik ja omadusele viitav demonstratiivdeiktik on võrdsetel alustel referentsiaalsed. Näiteks kas lauses *Mul oli lapsena selline* on sõna *mul* viitetähendus lihtsamini defineeritav kui sõna *selline* viitetähendus. Referentsi toimimist seletatakse klassi ehk tüübi kaudu. Klass on Larjavaara määratlusel funktsioon, mis seob omavahel teatava omaduse (intentsiooni) ja seda omadust esindavad olendid või objektid (ekstensiooni). (Larjavaara 1990: 14–15). Referentsiaalsed väljendid esindavad lausetes aga klasside tegelikke või kujutletavaid liikmeid (Larjavaara 1990: 16). Seega sõna *mul* esindab kõneleja kontekstis vaid teda ennast ja on kõneleja rääkimise ajahetkel enda ja kuulaja jaoks vastava klassi ainuke tegelik esindaja. Sõna *selline* puhul aga sõltub esindatav klass sellest, millisele viidatud objekti omadusele

kõneleja viitab. Kuna seletavat konteksti ühe kindla omaduse kohta ei järgne, ei saa viidatud omadust täpselt defineerida. Seega võib öelda, et deiktikute referentsi defineeritavus lauses sõltub sellest, kui täpselt on referentsi tähendus deiktilise nullpunkti skaalal määratletud.

1.3. Ruumi- ja demonstratiivdeiksis

Ruumi- ja demonstratiivdeiksisise mõisteid kasutatakse uurimustes sageli sünonüümsetena, mõningane erinevus nende vahel siiski on. Ruumideiksis viitab kõigele, mis on kõnelejate ümber ning võib väljendada ka ruumilisi opositsioone (Pajusalu 1999: 25), näiteks soome keeles viitab sõna *tämä* kõnelejale lähemal olevale objektile kui sõna *tuu* (Larjavaara 1990: 95). Demonstratiivdeiksis viitab samuti kõnelejate ümber olevale, ent ei väljenda tingimata ruumilisi erinevusi, näiteks eesti keeles võib sõnaga *see* viidata nii lähedasele kui ka kaugemale objektile, s.t erisus lähema ja kaugema objekti vahel ei pruugigi avalduda (Pajusalu 1999: 59). Seda eriti just Põhja-Eestis, kus Lõuna-Eestis levinud sõna *too* sageli ei tunta. (Pajusalu 1997: 26). Kui demonstratiivseid pronoomeneid on keeles vaid üks, võib seda tõlgendada kui neutraalset demonstratiivdeiksisist ehk pronoomeni demonstratiivdeiksisel puuduvad ruumilised vastandused. Sellise olukorra näiteks ongi Matti Larjavaara toonud eesti keele sõna *see* kasutuse. (Larjavaara 1990: 37).

Hilisest läänemeresoome algkeeltest on rekonstrueeritud kokku neli erinevat ajaloolist demonstratiivpronoomeni tüve: **tä*, **taa*, **too* ja **se*, millest **taa* arvatakse olevat balti laen, vrd leedu demonstratiivpronoomenitega *tas* ja *ta* ning läti demonstratiivpronoomenitega *tas* ja *tā* (Larjavaara 1986: 74–75). Paljudes läänemeresoome keeltes võib ka tänapäeval demonstratiivpronoomenitega eristada ruumilisi opositsioone, eeltoodud tüvedest on ühes keeles

demonstratiivpronoomenitena säilinud üks kuni kolm (Laanest 1975: 127). Näiteks võru keeles viitab demonstratiivpronoomen *seo* ehk *sjo* otse kõneleja enda juures asuvale objektile, *taa* lähiümbruses asuvale objektile ja *tuu* endast kaugemal asuvale objektile (VEVS), kuigi demonstratiivsed erisused on hakanud aina enam kaduma ja tähendused ühtlustuma (Pajusalu 2015).

Soome keeles viitab *tämä* kõnelejale lähedasele objektile, *se* kuulajale lähedasele objektile ja *tuo* nii kõnelejast kui ka kuulajast kaugemale jäävale objektile (Larjavaara 1990: 95). Karjala, isuri ja lüüdi keeles on sarnaselt soome keelega selliseid demonstratiivpronoomeneid samuti kolm – karjala *tämä*, *tuo*, *še*, isuri *tämä*, *too*, *se* ja lüüdi *tämä*, *tua*, *se* (KKS III, V–VI, Nirvi 1971, LMS). Erinevaid demonstratiivpronoomenite tüvesid on läänemeresoome keeltes aja jooksul ka kadunud, näiteks vepsa keeles on nimetatud tüvedest säilinud vaid *še*. (Laanest 1975: 125). Ka liivi keeles on säilinud vaid üks demonstratiivpronoomen *se*, kuigi on märke ka kunagise demonstratiivpronoomeni **tūo* olemasolust näiteks sõnades *siedā-tuodā* ‘seda ja teist’, *sīes-tūos* ‘selles ja teises’ ja *sīest-tūost* ‘sellest ja teisest’ (Viitso 2008: 332, 334; LELS).

Demonstratiivpronoomeni tüvi võib ka teisenenud olla. Näiteks ajalooline demonstratiivpronoomen **tämä* on muutunud ainsuse kolmanda isiku pronoomeniks eesti, võru, liivi ja vadja keeles – eesti keeles *tema* ehk *ta*, võru keeles *timä* ehk *tiä* ehk *tä(ä)*, liivi keeles *tämä* ehk *ta*, vadja keeles *tämä* (ETY). Selline muutus on keeltes üsna sage, kuna deiktik *tema* jääb oma olemuselt isiku- ja demonstratiivdeiksise piiri peale, kuna see deiktik pole isikudeiksise rollides kõneleja ega kuulaja. Seega ei kuulu deiktik *tema* kõnesituatsioonis rollideiksisesse, vaid on kolmas, kõnesituatsiooniga mitteseotud isik. (Pajusalu 1999: 25, 59).

Vastavalt säilinud demonstratiivpronoomenite arvule, tüvedele ja tähendustele erinevad läänemeresoome keeled seega oma demonstratiivdeiktaliste funktsioonide poolest – on keeli, kus on säilinud

vaid üks demonstratiivpronoomen (nt liivi ja Põhja-Eestis kõneldav eesti keel) ning keeli, kus on kuni kolm-neli erinevat ruumilist opositsiooni näitavat demonstratiivpronoomeni tüve.

Läänemeresoome keelte demonstratiivdeiksise tõlgendamine on käesoleva töö seisukohalt oluline, kuna paljud demonstratiivsed proadjektiivid pärinevad demonstratiivsetest pronoomenitest ning vastavalt võib ka nende tähendustes esineda ruumilisi opositsioone. Näiteks vastavalt soome demonstratiivpronoomenile *se* võiks oletada, et demonstratiivne proadjektiiv *sellainen* viitab samuti kuulajale lähedasele või juba mainitud objekti omadusele. Neid tähenduserisusi vaatlen täpsemalt ka demonstratiivsete proadjektiivide loendis (ptk 3.4.).

2. DEMONSTRATIIVID JA DEFINIITSUS

Teises peatükis antakse ülevaade demonstratiividest ehk näitavatest sõnadest, mille hulka lisaks demonstratiivsetele proadjektiividele kuuluvad ka demonstratiivsed prosubstantiivid ning lokaalsed proadverbid. Käsitletakse täpsemalt demonstratiivide definitsiooni, levinumaid omadusi ja funktsioone.

Kuna demonstratiivid kui näitavad sõnad eristavad osutamisega mingit objekti või selle omadusi teiste sarnaste hulgast, on demonstratiivsed sõnad tihti seotud ka definitsuse ehk määratusega. Definiitne objekt on kuulajale identifitseeritav kindel referent, mis võib olla tuttav varasemast tekstist või kõnesituatsioonist, üldteadmiste või teadaoleva objekti tüüpseoste põhjal (Diessel 1999: 7, EKG II: § 631). Paljudes Euroopa keeltes, näiteks inglise, saksa ja prantsuse keeles eristatakse definiitset objekti määrava artikliga. Demonstratiivid võivad läänemeresoome keeltes toimida nende keelte artiklitega ligilähedaselt, seetõttu on peatükis käsitletud ka demonstratiivide ja definiitsete artiklite funktsioone ning demonstratiivide võimalikku artiklistumist. Täpsemalt on pronoomenite artiklistumist uurinud Ritva Laury, vaadeldes demonstratiivpronoomeni *se* artiklifunktsioone soome kõnekeeles (Laury 1991, Laury 1997), samuti Renate Pajusalu, kes on uurinud eesti keele demonstratiivpronoomenite artiklilaadset käitumist (Pajusalu 1997).

2.1. Demonstratiivsed sõnad

Holger Diesseli käsitluse järgi on demonstratiivid deiktilised väljendid, millel on ka kindlad süntaktilised funktsioonid. Demonstratiivide hulka kuuluvad lisaks demonstratiivpronoomenitele ka lokaalsed proadverbid,

näiteks *siin* ja *seal*. (Diessel 1999: 2, 5) Kuigi läänemeresoome keelte lokaalsed adverbid kui muutumatud sõnad ei kuulu demonstratiivpronoomenite hulka, on lokaalsed adverbid ajalooliselt arenenud enamasti siiski demonstratiivsete pronoomenite kohakäändelistest vormidest, aja jooksul regulaarsetest käändevormidest arenenud mittetäieliku paradigmaga proadverbideks ning kaotanud oma nominaalsuse (nt eesti *siin*, *sinna*, soome *täällä*, *tänne*). Soome keeles, kus lokaalsete proadverbide ajaloolised tüved ja käänelõpud on nendes sõnades selgemini eristatavad, on arutletud ka selle üle, kas lokaalsete proadverbide vorme võiks siiski pidada ka demonstratiivpronoomenite vormideks. Levinum on siiski pidada neid adverbideks või adverbilisteks nähtusteks, kuna pronoomenite reeglipärased vormid need enam pole. (EKG II: § 642, Laury 1996: 74–81).

Demonstratiividel on ka kindlad pragmaatilised funktsioonid – neid kasutatakse sageli juhtimaks kuulaja tähelepanu objektidele või kohtadele kõnesituatsioonis, kusjuures sageli võib toimuda ka füüsiline osutamine. Samuti aitavad demonstratiivid kõnevoolus informatsiooni organiseerida ning suunavad kuulaja kohanema vastava kõnesituatsiooniga, mis demonstratiivide abil loodud on. (Diessel 1999: 2).

Pragmaatilise kasutuse alusel saab demonstratiivid jagada eksofoorseteks ja endofoorseteks. Eksofoorsed demonstratiivid viitavad ümbritseva maailma entiteetidele, endofoorsed aga tekstisisestele. Endofoorseid demonstratiive saab omakorda jagada anafoorseteks, diskursusedeiktilisteks ja tuvastatava sisuga demonstratiivideks. Anafoorsed demonstratiivid on vestluse teatud fraasiga koreferentsiaalsed ehk samaviitelised, ümberütlevad; diskursusedeiktilised demonstratiivid viitavad ümbritsevatele diskursusele laiemalt ning tuvastatava sisuga demonstratiivid viitavad referendile, mis on varasema ühise situatsiooni põhjal nii kõnelejale kui ka kuulajale juba tuttav, kuigi seda konkreetse kõnesituatsiooni tekstis varem mainitud pole. (Diessel 1999: 6–7).

Demonstratiivid kodeerivad edasi kolme liiki tunnuseid: 1) semantilisi, 2) pragmaatilisi ja 3) süntaktilisi tunnuseid. Semantilised tunnused kirjeldavad referenti ja tema asukohta (nt deiktilist kaugust, liikumist, kas objekt on elus või eluta); pragmaatilised seda, kuidas demonstratiive on kasutatud (nt ekso- või endofoorselt, rõhuliselt, kontrastiivselt vms) ning süntaktilised demonstratiivide grammatilisi omadusi (nt sõnaliiki, käänet, arvu jms). (Diessel 1999: 50–51).

Semantilised tunnused on jaotatud kahte kategooriasse: 1) deiksis, mis kirjeldab objekti deiktilisest nullpunktist lähtuvalt ning 2) kvalitatiivsus, mis annab referenti klassifitseerivat informatsiooni: näiteks kas referent on elus või elutu, mees- või naissoost jne. Läänemeresoome keeltes demonstratiividel sellised kvalitatiivsed erisused enamasti puuduvad, kuna sõnades sugu ega elus või elutu objekti enamasti väljendada ei saa. Ka pragmaatilistel tunnustel on kaks kategooriat: 1) kasutus ja 2) viitamine. Kasutuskategooria näitab, kas demonstratiiv on ekso- või endofoorne jt täpsemaid eelpool mainitud alajaotusi, viitamise kategooria näitab demonstratiivi rõhulisust/rõhutust, vastandatust/mittevastandatust ja selgust/hägasust. Süntaktiliste tunnuste puhul saab eristada kolme kategooriat: 1) sõnaliigiline kuuluvus, 2) ühildumine (soos, arvus ja käändes) ning 3) kääne kui eraldiseisev grammatiline kategooria. (Diessel 1999: 35, 51–52).

Demonstratiivid on ka küllaltki produktiivselt grammatiseerunud, eri keeles on neist arenenud artikleid, relatiivpronoomeneid, kolmanda isiku pronoomeneid, koopulaid ja muude funktsioonidega sõnaliike. Üheks sagedasemaks grammatiseerumise vormiks on just demonstratiivpronoomeni kujunemine kolmanda isiku pronoomeniks, nagu see on toimunud ka paljudes läänemeresoome keeltes. Samuti on levinud artiklistumise nähtus, kus demonstratiivsest pronoomenist võib kujuneda määrav artikkel. (Diessel 1999: 115, 119, 129).

2.2. Demonstratiivid kui definiitsuse näitajad

Referentsiaalseid ehk viitavaid väljendeid saab jagada definiitseteks ehk määratuteks ja indefiniitseteks ehk määramatuteks. Definiitsus väljendab, kas referendist on varem räägitud, kas tegu on juba tuttava kindla ja konkreetse objektiga või on see üldtuntud. (Chesterman 1991: 2–3, Larjavaara 1990: 17). Definiitsus on seega keele suhtlustasandi ilming (Larjavaara 1990: 17). See erineb omakorda spetsiifilisusest, mis eristab küll sarnaselt konkreetseid ja mittekongkreetsed objekte, kuid spetsiifilisus on ühe keelelise väljendiga sooritav akt, definiitsus on aga pigem situatsiooniline omadus, mis sõltub sellest, kas ja millist objekti on juba varem mainitud (Pajusalu 1999: 22).

Definiitsus on seega oluline tuntud ja uue objekti eristamisel. Paljudes keeltes väljendatakse neid suhteid artiklite või artikliafiksiste abil (nt rootsi keele ebamäärane artikkel *ett* ja määrav afiks *-et*, mis lisatakse sõna lõppu), läänemeresoome keeltes need grammatiliselt aga puuduvad. Samas funktsioonis kasutatakse aga sageli just demonstratiive, kuna deiktikutena viitavad nad kõigele ümbritsevale. Demonstratiivid on küll grammatiliselt artiklitest erinevad, kuna nende kasutamine pole tingimata kohustuslik ega vajalik, kui teatud kontekstis on need tähenduselt ja funktsioonilt määrava artikliga väga sarnased. Näiteks demonstratiivpronoomen *see* viitab fraasis *see raamat*, et objektist on ilmselt juba varem juttu olnud ning see on kõnelejale ja kuulajale tuttav. (Pajusalu 1997: 146–147).

Artiklitel ja demonstratiividel on ühiseid omadusi. Tekstis kasutatakse mõlemaid koos noomenifraasiga, väljendamaks, et entiteet on juba tuttav, konkreetne eksemplar. Demonstratiivpronoomeni tähenduses on võimalik eristada definiitsust, demonstratiivsust ja teatud vastandust, näiteks kaugust kõnelejast, kuulajast või teisest objektist. Artiklitel puuduvad aga deiktilised ja anaforsed omadused – näiteks ei saa artiklitega üldjuhul viidata, kui lähedal või kaugel objekt on. (Pajusalu 1997: 147–148).

Sarnasuse tõttu artikliga võibki demonstratiiv muutuda grammatiseerumise teel ka määravaks artikliks. See toimub, kui demonstratiivi hakatakse kasutama mitte ainult tekstiliselt varem mainitud noomenifraasi ees, vaid ka muude tuttavate objektide identifitseerimisel, nii et selle kasutus muutub lõpuks vältimatult vajalikuks (Pajusalu 1997: 148).

Ritva Laury on oma uurimuses soome demonstratiivpronoomeni *se* kasutuse kohta leidnud, et 19. sajandi narratiivides kasutavad rääkijad noomenifraasi ees *se*'d reeglipäraselt ning seega toimib see kõnekeeles artiklina (Laury 1991). Tatjana Agranat (2015) on sarnaselt uurinud vadja keele pronoomeni *se* artiklilist kasutust 19. ja 21. sajandi tekstide põhjal ning leidnud, et 19. sajandi tekstides on ka vadja keeles kasutatud demonstratiivpronoomeni regulaarselt ning see on narratiivis oluline kindlate viitesuhete rõhutamisel. 21. sajandi tekstides toimib *se* küll samuti identifitseeritavuse markerina, kuid ei esine nii reeglipäraselt kui 19. sajandi narratiivides, seega pole demonstratiivpronoomen *se* veel grammatiseerumisprotsessi lõpetanud. (Agranat 2015).

Ka eesti vanas kirjakeeles võib märgata demonstratiivpronoomeni *see* artiklipärasest kasutust, selline grammatiseerumine on toimunud saksa keele eeskujul. Nicole Nau, kes on uurinud artiklilaadseid vorme vanas eesti ja läti kirjakeeles, on seda nimetanud ka „sunnitud grammatiseerumiseks“ (*Zwangsgrammatikalisierung*). (Nau 1995). Helle Metslang on Nau eeskujul uurinud samuti eesti pronoomeni *see* grammatiseerumist määravaks artikliks ning arvsõna *üks* grammatiseerumist umbmääraseks artikliks. Saksa keele eeskujul oli eesti keeles olemas artikkel kui grammatiline kategooria olemas 17.–18. sajandil, kuid kadus seejärel kasutuselt. Kaasaegses eesti keeles on aga taas märke sõnade *see* ja *üks* üha artiklipärasemaks muutumisest. (Metslang 2011).

Renate Pajusalu on täpsemalt uurinud eesti keele demonstratiivpronoomeni *see* artiklipärasust eesti kõnekeeles. *See* võib artiklilaadselt funktsioneerida 1) kui sama objekti on tekstis juba varem

mainitud ning see on kuulajale ja kõnelejale juba tuttav, 2) üldtuntud objektile viidates, 3) relatiivlause korreelaadina, 4) viidates entiteedile, mis on kõneleja jaoks definiitne ning 5) tekstivälisele konkreetsele objektile viidates (nt raadiost või televisioonist kuuldud tekstile oma vestluses viidates). (Pajusalu 1997). Kuigi ühelgi eelnimetatud juhul ei ole demonstratiivpronoomeni kasutamine nõutud ja enamikku loetletud juhtudest kirjakeeles ei esine, rõhutab demonstratiivpronoomen kindlasti objekti konkreetsust ning aitab kõnesituatsioonis kaasa mõtteselgusele (Pajusalu 1997: 147).

Demonstratiivse proadjektiivi tähendusomaduste hulka kuulub omadustele viitamine tüübi või klassi kaudu (Larjavaara 1986: 26) ehk noomenifraasis ühildudes ei viita demonstratiivse proadjektiiv sageli mitte konkreetse objekti (*token*) omadustele, vaid sarnaste või samasuguste objektide tüübi (*type*) omadustele. Näiteks lauses *Mul on ka selline pullover* viidatakse, et referent *pullover* kuulub küll kindlate omadustega tüübi hulka, kuid on indefiniitne, uus eksemplar. Ka sama lauset inglise (*I have such a pullover, too*) ja saksa keelde (*Ich habe auch so einen/sonen pullover*) tõlkides esineb referent *pullover* koos indefiniitse artikliga, samas on selle tüüp kuulajale tuttav ning definiitne. Seega näitavad demonstratiivsed proadjektiivid definiitset tüüpi (*definite type*), kuid indefiniitset eksemplari (*indefinite token*). (Hole, Klumpp 2000).

Demonstratiivne proadjektiiv võib aga esineda ka substantiivselt, s.t iseseisvalt ilma noomenifraasita ja tähenduslikult viidata ka isikule, objektile koos omadus(t)ega, millega ta teistest eristub, nt lauses *Ta lobiseb liiga palju, sellist ei maksa usaldada* (EKSS). Substantiivsena võib demonstratiivse proadjektiivi viide eksemplarile (*token*) olla definiitne. Konteksti teades on iseseisvale demonstratiivsele proadjektiivile siiski juurdemõeldav ka tüüpi näitav põhisõna, näiteks *Sellist inimest ei maksa usaldada*. Sellisel juhul viitab demonstratiivse proadjektiiv taas ainult definiitse tüübi, mitte definiitse eksemplari omadustele.

3. DEMONSTRATIIVSED PROADJEKTIIVID

Läänemeresoome keeltes on mitmeid erinevate tüvede ja moodustusviisidega demonstratiivseid proadjektiive. Selles peatükis on läänemeresoome demonstratiivsed proadjektiivid jaotatud kolme erinevasse rühma, et nende päritolu ja eripärasid täpsemalt käsitleda.

Demonstratiivsed proadjektiivide rühmad on eristatud Matti Larjavaara väitekirja „Itämerensuomen demonstratiivit“ alusel, kus käsitletakse täpsemalt karjala, Aunuse karjala, lüüdi ja vepsa keele demonstratiivide süsteemi, ent on kirjeldatud ka läänemeresoome demonstratiivtüvesid üldiselt. Larjavaara kirjeldab oma väitekirjas *tämä-*, *taa-*, *tuo-* ja *se-*tüvelisi demonstratiive ehk kauguserisusi näitavaid demonstratiivpronoomeneid ja nende tuletisi; vepsa ja lähedaste murdealade *nece/neče*-pronoomenit, millel on *tämä-*, *tuo-* ja *se-*tüvedega sarnane tähendus ning ka demonstratiive, mille tüvi ja tähendus ei pärine demonstratiivsetest pronoomenitest, vaid proadverbist. Samuti on mitmest erinevast osisest, näiteks proadverbist ja partiklist koosnevaid demonstratiive. (Larjavaara 1986). Proadverbilist päritolu ja mitmest osisest koosnevaid demonstratiivseid proadjektiive (näiteks *mugoine*, *nengoine* jm) olen käsitlenud analüütiliste proadjektiivide rühmana, kuna nendes puudub demonstratiivpronoomeni tüvi ning neis leidub sageli rohkem erinevaid grammatilisi osiseid, näiteks partikleid.

Peatükis kirjeldatakse täpsemalt eri tüüpi demonstratiivsete proadjektiivide kujunemist, tähendusi ja levikuala. Seejärel on välja toodud erinevate läänemeresoome keelte demonstratiivsed proadjektiivid, mis esinevad sõnraamatutes.

3.1. *tämä*-, *taa*-, *tuo*-, *se*-tüvelised proadjektiivid

Tüve *tämä* (ühend hilisläänemeresoome demonstratiivi tüvest **tä* ja pronoomenisufiksist *-mA*) leidub kõikides läänemeresoome keeltes, kuid erineval määral ja erinevates funktsioonides. Kui soome, isuri, karjala ja lüüdi keeles on *tämä* kasutusel demonstratiivpronoomenina, siis liivi, võru, ja eesti keeles on *tämä*-tüvest kujunenud ainsuse 3. isiku pronoomen. Vadja keeles on kasutatakse sõna *tämä* nii demonstratiivpronoomeni kui ka 3. isiku pronoomeni funktsioonis. Erandlik on vepsa keel, kus *tämä*-tüvest on keelde alles jäänud vaid mõningaid adverbe ja liitsõna osi, näiteks *täl öl* 'täna öösel' ja *täs* 'siin kohas', kuid *tämä*-pronoomen iseseisva sõnana on kadunud. (SSA 3: 355, Larjavaara 1986: 78–79).

Matti Larjavaara väitekirjas on esitatud loend *tämä*-pronoomenist pärinevatest demonstratiivsetest proadjektiividest idarühma keeltes. Need demonstratiivsed proadjektiivid on moodustatud kas *tämä*- või *tä*-tüve ja mõne teise adjektiivse sõna või sufiksi ühendist, näiteks *laine*- ja *line*-sufiksist ja nende erinevad häälikulised variandid ning adjektiivsed sõnaosad nagu *-moine*/*-muone*, *-jüttüine*, *-nualane*, *-nägöne* (tulenevad sõnadest *muga* 'nii'; *juttu* 'asi'; *naala* 'viis, laad' *näkö* 'välimus, nägu'. Need lisavad *tämä*-pronoomeni tüvele adjektiivse ja viitava tähenduse. (Larjavaara 1986: 90, 173).

Larjavaara koostatud näitelendis esineb *tämä*-tüvest demonstratiivseid proadjektiive idarühmakeeltest vaid karjala murretes. Näiteks lõunakarjala murdes leidub kogutud andmetel proadjektiive *tällańi*, *tämänmoińi*, *tämämmoižukkańe*, *tämänmuońe*, *tämännägöńe*; Aunuse karjala murdes *tällaine*, *tällöine*, *tämmöńi*, *tämälline*, *tämämmoine*, *tämänjüttüine* ja *tämännoalaine*; Viena karjala murdes *tämämmoińi* ja *tämännäköńi*, Tihvini keelesaarel *tämämmoińe*, *tämämmuońe* ning Tveri keelesaarel *tämänmuońe* ja *tämännualańe*. Kõiki neid sõnu on Larjavaara väitekirjas tõlgitud soome

keelde demonstratiivse proadjektiiviga *tällainen*. (Larjavaara 1986: 87–91). Lisaks leidub on *tämä*-tüvest pärinevaid demonstratiivseid proadjektiive veel soome keeles ja mõningal määral ka isuri keele Heva murdes (Laanest 1966), ülejäänud läänemeresoome keeltes selle tüvega demonstratiivsed proadjektiivid aga puuduvad.

taa-tüve esineb idarühma keeltes ja võru keeles, samuti soome idamurdes ja vanas kirjakeeles. On pakutud, et ka eesti ainsuse 3. isiku pronoomeni lühivorm *ta* võib osaliselt olla *taa*-tüvest tulenenud või sellest mõjutatud. Vepsa keeles on *taa*-tüvest märke vaid mõnedes adverbides, lüüdi keeles on *taa*-tüvi aga ainuke variant *tuo*-funktsiooniga pronoomenist (*taa*-tüvest on kujunenud lüüdi demonstratiivpronoomen *tua*, tüvi *tuo* aga lüüdi keeles puudub). Ka karjala murrete ida- ja lõunapoolsematel aladel on *taa*-tüvi esindatud, samuti kujul *tua* või *toa*, kus pikk vokaal on muutunud diftongiks. (Larjavaara 1986: 93–94, 199). Võru keeles viitab demonstratiiv *taa* lähiümbruses, kuid mitte otse enda juures asuvale objektile (VEVS), idarühma keeltes on *taa*-tüve tähendus sarnane – see viitab lähemale objektile kui demonstratiiv *tuo*. (Larjavaara 1986: 198–199).

Väljaspool Aunuse karjala ja lüüdi murdeala ei moodustata *taa*-tüvelisest pronoomenist teisi käändevorme peale nominatiivi. *taa*-pronoomeni häälikuline sarnasus *tuo*-pronoomeniga ja spetsiifiline deiktiline iseloom on ilmselt põhjuseks, miks tähenduslik erinevus *taa*- ja *tuo*-pronoomeni vahel on sageli vähenenud ja kadunud ning miks *taa*-pronoomenit varasemaga võrreldes praegu harvem esineb. (Larjavaara 1986: 94).

Larjavaara koostatud näiteloendis esineb *taa*-tüvest demonstratiivseid proadjektiive idarühme keeltest taas vaid karjala murretes: Viena karjalas *toammoñi*, lõunakarjalas *tuammoine* ja *toannoaläñi*, Aunuse karjalas *toammoine*, *tuammoine*, *toanjütüs*, *toannoalaine* ja *tuanualaine* ning Tihvini ja Tveri keelesaartel *tuammuoñe*. Soome keelde on neid demonstratiivseid proadjektiive tõlgitud *taa*-tüvelise variandi puudumisel

tu-tüvelise sõnaga *tuommainen*, mis on tähenduselt sarnane. (Larjavaara 1986: 100).

tu on levinud läänemeresoome keelte demonstratiiv. *tu*-tüvest pärinevaid demonstratiivpronoomeneid leidub soome, isuri, karjala, eesti ja võru keeles (Larjavaara 1986: 102–103). Märke kunagisest **tū*-pronoomenist on ka mõnedes liivi sõnades, näitavas funktsioonis kasutatakse sageli aga arvsõna *tuoi* 'teine' (Viitso 2008: 332). Vepsa ja lüüdi keelest on *tu*-tüvelisest pronoomenist säilinud vaid väga üksikuid partikleid. Karjala murretes on *tu* rohkem levinud lääne- ja põhjapoolsematel aladel, näiteks soome keelega lähedases Viena karjala murdes. (Larjavaara 1986: 102–103, 112).

Larjavaara näiteloendis leidub *tu*-tüvest idarühma keeltes järgmisi demonstratiivseid proadjektiive: Viena karjala mures *tuommoiñi*, lõunakarjala ja Aunuse karjala murdes *tuommoine*, Aunuse karjala murdes *tuonjütüz*, *tuonnoalaine*, mida on tõlgitud soome keelde proadjektiiviga *tuollainen*. (Larjavaara 1986: 108). Seega kuigi *tu*-pronoomeni tüvi on rohkem levinud Viena karjalas ja läänepoolsematel aladel, leidub *tu*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive siiski ka Aunuse ja lõunakarjala murretes.

se-tüvelisi demonstratiivpronoomeneid leidub kõikides läänemeresoome keeltes, tähtis positsioon on sellel eriti just keeltes, kus mõned teised demonstratiivtüved on kadunud, näiteks liivi ja eesti keeles. Nendes keeltes võib *se*-tüvelise pronoomeniga viidata erinevatele objektidele nende kaugusopositsioone eristamata (Larjavaara 1990: 37). *se*-tüve tähendus on läänemeresoome keeltes seega küllaltki erinevaks kujunenud: näiteks eesti keeles võivad demonstratiivpronoomenil *see* olla nii soome *tämä*, *tu* kui ka *se* demonstratiivide funktsioonid, võru keele *seo* viitab otse kõneleja juures asuvale objektile (VEVS) ning soome *se* kas definiitsele ehk varem mainitud konkreetsele objektile või kuulajale lähedasele objektile (KS).

Larjavaara väitekirjas on *se*-tüvest moodustunud demonstratiivsed proadjektiivide näideteks Viena karjala *šemmoñi* ja *šennäkõhe*, lõunakarjala *semmoñi* ja *žemmoine*, Tihvini keelesaare *šemmoine* ja *šemmuoñe*, Aunuse karjala *semmoine* ja *senjüttümäñe*, põhjalüüdi *semmoine*, kesklüüdi *semmuoñe*, Tveri keelesaare *žemmuoñe*, kus *se*-tüve genitiivi vorm *sen* on kokku sulanud adjektiivsete osistega *moinen*, *muguoine*, *muone* ja *jüttüine*. (Larjavaara 1986: 129). Taas on *se*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid seega kõige produktiivsemad karjala murretes, kuid leidub ka lüüdi murrete vorme. Kuigi ka vepsa keeles on olemas *še*-pronoomen, puuduvad loendis selle proadjektiivsed vormid ilmselt *neče*-pronoomeni laia kasutuse tõttu keeles. *se*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive leidub rohkelt ka põhja- (soome *sellainen* ja *semmoinen*, isuri *sellain*) ja lõunarühma keeltes (nt liivi *selji*, võru *sääne*, eesti *selline*, vadja *semmoindõ*).

3.2. *ne*-tüvelised proadjektiivid

ne-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid pärinevad vaid idarühma keeltes tuntud pronoomenist *nece/neče*. Selle tähendus vepsa keeles ühendab endas soome *tämä*, *tuo* ja *se* funktsioonid, kesklüüdi ja Aunuse karjala murdes on *neče*-pronoomenil aga ainult *tuo* ja *se* tähendus. (Larjavaara 1986: 147–148).

Sõna *neče* on võrreldes pronoomenitega *tämä*, *tuo*, *taa* ja *se* hilisem ilming. Matti Larjavaara püstitab hüpoteesi, et *neče* võib olla vene pronoomeni *этом* tõlkelaen, kuna mõlemad sõnad on sarnaselt moodustatud ja võivad esineda demonstratiivide *tämä*, *tuo* ja *se* funktsioonis. (Larjavaara 1986: 148, 152).

neče päritolu kohta peetakse kõige tõenäolisemaks Lauri Kettuneni teooriat, mille järgi on *neče* kujunenud verbi *nähtä* ('näha') ainsuse 2. isiku

pöördest *näet* ja pronoomenist *se*. Nende kahe komponendi kokkusulamisel on tekkinud ka afrikaat (*näet + se > neče*). (Larjavaara 1986: 150–151, Kettunen 1943: 403). Pronoomenist *neče* on hiljem arenenud ka *ne*-tüve ja pronoomenite *tämä, taa* ja *tuo* kokkusulanud vormid, näiteks *netän, netai, netoi* jm ja nende proadjektiivsed vormid. Neid leidub aga vaid Aunuse karjala murdes. (Larjavaara 1986: 165–166).

Larjavaara loendis on näitena esitatud järgmisi *ne*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive: *nečemmoine, netälläine, netämämmöine, netuogallinen, netuommoinen*, mis kõik esinevad Aunuse karjala murdes. (Larjavaara 1986: 163, 167).

3.3. Analüütiliselt moodustatud proadjektiivid

Analüütiliselt moodustatud demonstratiivsete proadjektiivide hulka kuuluvad sõnad, mis on proadverbilist päritolu. Analüütiliselt moodustatud proadjektiivid on kujunenud proadverbist *niin*, samuti proadverbist *muga*, mis ühendab endas soome proadverbide *niin, noin* ja *näin* tähendused. (Larjavaara 1986: 168–169).

niin-tüvele on idatühma keeltes lisandunud ka partikkel *-ka*, näiteks vepsa ja lüüdi keeles on sel moel kujunenud proadverb *ninga*, sellest omakorda demonstratiivne proadjektiiv *ningone*, mis vastab soome demonstratiivide *tällainen, tuollainen, sellainen* jt tähendustele (Larjavaara 1986: 168). Aunuse karjalas esinevad samad sõnad kujul *nenga* ja *nengone*, kusjuures *niin*-tüvi on muutunud *ne*-ks ilmselt *neče*-pronoomeni laiema leviku perioodil. Sõnade *ningone* ja *nengone* adjektiivset kuju võib olla mõjutanud ka teisest proadverbist *muga* pärinev adjektiiv *mugoinen*. (Larjavaara 1986: 169–170).

Ka eesti keeles leidub *niin*-tüvest pärinev proadjektiiv *niisugune*, kus tüvega *nii*- on liitunud adjektiivne osa *sugune*, mis näitab liiki ja sarnasust, sugulust (ETY). Vadja keeles demonstratiivne proadjektiiv *niimokom*, kus *nii*-tüvele on liitunud demonstratiivne proadjektiiv *mokom* (VKS). Ülejäänud läänemeresoome keeltes *niin*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid puuduvad.

niin-tüvest leidub Larjavaara loendis näidetena järgmisi analüütiliselt moodustatud proadjektiive: Aunuse karjala *nengoine* ja *nengomane*, põhjalüüdi *ńengoińe* ja *ńengomaińe*, kesklüüdi *nenguoine*. Soome keelde on neid tõlgitud proadjektiivide *tällainen*, *tuollainen* ja *sellainen* tähenduses (Larjavaara 1986: 171–172).

Proadverb *muga* pärineb läänemeresoome keelte ajaloolistest, praeguseks kadunud paralleelsetest demonstratiivtüvedest **mu* ja **mo*, millele on samuti liitunud partikkel *-ka* (Larjavaara 1986: 173, SSA 2: 170). Adjektiivse lõpu lisandumisel on kujunenud nii ida- kui ka põhjarühma keeltes sarnasel kujul levinud demonstratiivsed proadjektiivid nagu *mugoine*, *mokoma/mogoma/mokkoom*, *moinen* jm, samuti on *mo*- ja *mu*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive vadja keeles (*mokoma*, *kammuga* jm). Demonstratiivsed proadjektiivid on *mu*- ja *mo*-tüvedest kujunenud ilmselt sarnase analoogia alusel nagu vene keeles on proadverbist *mak* arenenud proadjektiiv *makoi*, rootsi keeles proadverbist *så* proadjektiiv *sådan* jne (Larjavaara 1986: 173).

mu- ja *mo*-tüvedest on Larjavaara näiteloendis Viena karjala *moińi*, *mokoma*; lõunakarjala, Tihvini ja Tveri *moińe* ja *muońe*, Aunuse karjala ja kesklüüdi *moine* ja *muguoine*, põhjalüüdi *moińe*, *mugoine* ja *mugoińe*, lõunalüüdi *muguońe*, äänis- ja keskvepsa *mugoińe*, keskvepsa *mugomaińe*, lõunavepsa *mugoońe*. Soomekeelseteks tõlkevasteteks on nii proadjektiivid *tällainen*, *tuollainen*, *sellainen* kui ka proadjektiivid *moinen* ja *mokoma*. (Larjavaara 1986: 173–176).

3.4. Demonstratiivsed proadjektiivid läänemeresoome keeltes

Leidmaks, millised demonstratiivsed proadjektiivid on läänemeresoome keeltes enim kasutatud ja kinnistunud, olen eeltoodud liigituse ja näitesõnade alusel otsinud sõnaraamatutest välja erinevate läänemeresoome keelte demonstratiivsed proadjektiivid. See aitab koostada iga keele kaupa selle demonstratiivsete proadjektiivide loendi. Andmete olemasolul on välja toodud ka demonstratiivsete proadjektiivide erijuhud ehk identsust, sarnasust ja mitteidentsust näitavad proadjektiivid. Samuti on täpsemalt kirjeldatud demonstratiivsete proadjektiivide moodustusstruktuuri.

Andmed pärinevad järgmistest sõnaraamatutest: Tiit-Rein Viitso ja Valts Ernštreitsi „Līvõkīel-ēstikīel-leṭkīel sõnārõntõz“ (2012), Sulev Iva „Võro-eesti-võro sõnaraamatu“ võrguväljaanne (2002), Eesti Keele Instituudi „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguväljaanne (2009), Eesti Keele Instituudi „Vadja keele sõnaraamat“ (2014), „Kielitoimiston sanakirja“ võrguväljaanne (2014), Ruben Erik Nirvi „Inkeröismurteiden sanakirja“ (1971), Suomalais-Ugrilainen Seura „Karjalan kielen sanakirja“ köited III, V–VI (1983–2005), Suomalais-Ugrilainen Seura „Lyydiläismurteiden sanakirja“ (1944) ning Kotimaisten kielten keskuse „Vepsän verkkosanasto“ (2008, koostatud Lauri Kettuneni kogutud andmete põhjal).

Keeli käsitletakse demonstratiivsete proadjektiivide sarnasuse ja geograafilise läheduse alusel lõuna-, põhja- ja idarühmas (nimetatakse ka kirderühmaks, vt Larjavaara 1986: 7), et näha, kas lähedasemate asualade keeltes on rohkem sarnaseid sõnavorme ning milliste demonstratiivsete proadjektiivide poolest sama asuala rühmad üksteisest erinevad. Käesolevas töös kuuluvad läänemeresoome keelte lõunarühma liivi, võru, eesti ja vadja keel, põhjarühma soome ja isuri keel ning idarühma karjala, lüüdi ja vepsa keel.

3.4.1. Lõunarühm

Liivi keele põhiline demonstratiivne proadjektiiv on *se*-tüvest pärinev *sel̥li*, mis vastab eesti keele demonstratiivsete proadjektiividele ‘niisugune, selline, säherdune, säärane’ (LELS). Lisaks on liivi keeles veel kahest sõnast koosnev demonstratiivne proadjektiiv *sel̥li-tūo̯li*, mille tähendus eesti keeles on ‘niisugune-naasugune’ (VEVS), viidates erinevate tüüpide esinemisele üldiselt, olles seega indefiniitsema funktsiooniga kui demonstratiivne proadjektiiv *sel̥li* (vt täpsemalt ptk 4. ja 4.1.1.).

Demonstratiivsete proadjektiivide erijuhtudeks on identsust näitav *sel̥lii*’ž tähenduses ‘samasugune’, mis koosneb demonstratiivsest proadjektiivist *sel̥li* ning sõnast *i*’ž (‘ise’), samuti mitteidentsust näitav *tūo̯li* tähenduses ‘teistsugune’, mis pärineb ilmselt arvsõnast *tuoi* ehk ‘teine’. Mitteidentsust näitavad ka sõnad *mūsu’glimi* ja *mōiti*, tähenduses ‘muusugune’ (LELS).

Võru keeles leidub palju *se*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive: *sääne*, *säändene*, *säänedäne*, *säärdene*, *sääre* ja *sārne* (VEVS), millest lühemad on pikemate kuluvormid. Lisaks on olemas ka proadverbiga *nii* liitunud variant *niisääne* (VEVS). Demonstratiivsed proadjektiivid, mille tüves on säilinud ka *r*, on ilmselt kujunenud sõnade *see* ja *sarnane* ühendist (ETY). Kõik eeltoodud demonstratiivsed proadjektiivid vastavad tähendustele ‘selline’/‘seesugune’/‘säärane’ ja ‘niisugune’ (VEVS). Seega võru demonstratiivpronoomenite kauguserisustest hoolimata demonstratiivsete proadjektiivide puhul kaugusopositsioone ei eristata.

Ka võru keeles pärineb identsust näitav proadjektiiv *säänesama* (‘samasugune’) demonstratiivsest proadjektiivist *sääne*. Sarnasust näitab sõna *taolinō* (‘taoline’) ning mitteidentsust näitavad sõnad on *tō(ō)sōsugumanō* ja *tōistsugumanō* (‘teistsugune’), mis pärinevad samuti arvsõna *tōōnō* (‘teine’) tüvest. (VEVS).

Eesti keeles on samuti palju *se*-tüvest pärinevaid demonstratiivseid proadjektiive: kirjakeelsed *selline*, *seesugune* ja *säärane* ning pigem kõnekeeles kasutatavad *sihuke* ja *säherdune* (EKSS). Sõnad *säärane* ja *säherdune* on sarnased lõunaeesti keele demonstratiivsete proadjektiividega ning *r*-i olemasolul tüves ilmselt samuti kujunenud sõnade *see* ja *sarnane* ühendist (ETY). Lisaks kasutatakse ka proadverbilist päritolu sõna *niisugune*, mis on sõnadega *selline* ja *seesugune* sünonüümne (EKSS).

Rohkelt on eesti keeles ka identsust, sarnasust ja mitteidentsust näitavaid sõnu. Identsust näitavad sõnad *samasugune* ja *niisamasugune*, sarnasust *taoline* ja *selletaoline*, mitteidentsust *teistsugune* ja *muusugune* (EKSS). Nendes sõnades leidub samuti ühiseid elemente demonstratiivsete proadjektiividega, näiteks proadverb *nii* ning pronoomeni *see* tüvi.

Vadja keeles on levinud *mo*-tüvest pärinev demonstratiivne proadjektiiv *mokomain*, mille erinevad häälikulised kujud on veel *mokomõin* ja *mokoma*, selle tähendused on aga nii 'niisugune, selline' kui ka 'samasugune, taoline'. Sõnast *mokoma* on tuletatud veel mitmeid demonstratiivseid proadjektiive: *niimokom* tähenduses 'niisugune', kus *mokoma* tüve ees on proadverb *nii*. (VKS). Samuti sõna *kanniimokoma/kannimokoma/kanni-mokoma*, mis on moodustunud sama malli järgi nagu idarühma keelte *ne*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid: partikkel *ka* pärineb hüüdsõnast *kas* 'vaat, näe', mis tuleneb omakorda verbist *kattsoa* 'vaatama' (VKS, Laanest 1975: 127). Sarnast päritolu on ka sõna *kammuga* (erinevad häälikulised kujud *kammaga/kammõga/kamma*), mis koosneb samuti *ka*-partiklist ja proadverbist *muga* ning mille tähendused on samuti 'niisugune, selline'. Lisaks *mu*-tüvele on vadja keeles ka *se*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid *semmainõ* tähenduses 'niisugune', ja *semmolainõ* tähenduses 'seesugune'. (VKS).

Identsust näitavad proadjektiivid on vadja keeles moodustatud nii, et demonstratiivsele proadjektiivile lõppu on lisatud sõna *sama*: näiteks *kammuga-sama* tähenduses 'niisamasugune' ja *mokoma sama* tähenduses

‘samasugune’. Mitteidentsust näitab vadja keeles sõna *tõizillaajõin* ‘teistsugune’. (VKS).

Kõikides lõunarühma keeltes leidub seega *se*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive. Võru, eesti ja vadja keeles esineb ka proadverbist *nii* moodustunud analüütilisi proadjektiive, liivi keeles aga mitte. Vadja keel erineb teistest lõunarühma keeltest enim, kuna esineb palju *mo*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive, mis ülejäänud lõunarühma keeltes puuduvad. *mo*-tüveliste sõnade rohkus vadja keeles on seletatav ilmselt sellega, et vadja keelel on lähedasi kontakte isuri keelega, kus *mo*-tüvelised proadjektiivid on samuti levinud.

3.4.2. Põhjarühm

Soome keele demonstratiivsed proadjektiivid *tällainen, tämmöinen, tuollainen, tuommainen, sellainen* ja *semmainen* vastavad kauguserisusi näitavate demonstratiivpronoomenite *tämä, tuo* ja *se* tüvedele ning *lainen-* ja *moinen*-lõpulised variandid on üksteisega vastavalt tüvele sünonüümsed. Adjektiiv *moinen* esineb soome keeles ka iseseisvalt demonstratiivse proadjektiivina, lisaks leidub veel üks *mo*-tüveline demonstratiivne proadjektiiv *mokoma*. Nende tähenduses aga ruumilised erisused puuduvad, nii *moinen* kui ka *mokoma* võivad vastatata ‘*tällainen, tuollainen, sellainen*’ tähendustele. (KS).

Identsust ja mitteidentsust näitavad proadjektiivid ja nende moodustusviisid on sarnased eesti keelega: identsust näitab *samanlainen*, mitteidentsust aga *toisenlainen* ja *muunlainen* (KS).

Isuri keeles leidub palju *mo*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive: *mogomain* (soome vastega *tällainen*), *mogompain* (eesti vastega *selline*) *mokomaine* (eesti vastega *niisugune*), *mokkoo* (soome vastega *sellainen*),

mokkooma (soome vastetega *sellainen* ja *moinen*). Lisaks on ka proadverbiga liitunud vorme *näinmogomain*, *näimmokomaine*, *näimmokkooma*, mis on soome keelde tõlgitud sõnaga *tällainen* ja eesti keelde sõnaga *niisugune*, seega viitavad need vormid lähedasema objekti omadustele. Isuri keeles leidub ka üks *tämä*-tüveline proadjektiiv *tämmöin* ja kaks *se*-tüvelist proadjektiivi *sellain* ja *semmoin*, mis samuti demonstratiivseid opositsioone eristavad. (Nirvi 1971: 312–313, 354, 518–519, 616).

Identsust näitavatest sõnadest on isuri keeles olemas proadverbist ja *mo*-tüvest moodustatud sõna *niimmogomain* tähenduses ‘samasugune’, mitteidentsust näitavad sõnad *muukalainen* ja *toizenlainen* (Nirvi 1971: 332, 590).

Nii soome kui ka isuri keeles on seega olemas nii demonstratiivsetest pronoomenitest pärinevaid kui ka *mo*-tüvelisi analüütilisi demonstratiivseid proadjektiive. Isuri keeles puudub aga *tuo*-tüveline proadjektiiv ning *mo*-tüvelised proadjektiivid on enam levinud kui *se*- ja *tämä*-tüvelised, soome keeles vastupidi. Isuri keeles leidub ka proadverbiga seotud vorme.

3.4.3. Idarühm

Karjala keeles on olemas kõigi nelja demonstratiivtüvega proadjektiive. *tämä*-tüvest sõnad *tämmöine*, *tämänjytys*, *tämänmoine*, *tälline*, *tämälline*, *tämännäköine*; *taa*-tüvest *toallaine*, *toammoine*, *tuammuone*, *toannoalaine/toannoalahti*, *tuannualaine*, kusjuures *taa*-tüveliste sõnade soome tõlkevasteteks on nii *tämä*- kui ka *-tuo* proadjektiivid, seega pole ruumiline opositsioon *taa*-tüveliste sõnade puhul ühetähenduslik. *tuo*-tüvest pärinevad demonstratiivsed proadjektiivid *tuommoine/tuommohti* ja *tuonnäköine*, *se*-tüvest *sellaine/šellaine/sellane* ning *semmoine/šemmoine/šemmoni*. Lisaks leidub karjala keeles ka *ne*-tüvelisi

analüütilis proadjektiive: proadverbilist päritolu *nenkoine/nengoine/nengoini* ja *nenkomaine*, mille soomekeelsed tõlkevasted on sõnad *tällainen* ja *sellainen*. Samuti *mo*-tüvest sõna *moinen*, mille soome vasteteks on sõnad *sellainen* ja *moinen*. Samuti leidub üks *netše*-pronoomenist pärinev proadjektiiv *netšemmoine*, mille tõlkevaste soome keeles on *semmoinen*. (KKS III,V–VI).

Lüüdi keeles leidub demonstratiivpronoomenite tüvedest kaks *se*-tüvelist demonstratiivset proadjektiivi: *semmoine* ning *se*-tüvest ja teisest demonstratiivsest proadjektiivist *mugoine* kokkusulanud sõna *semmuguoine*. Enam on levinud *mo*- ja *mu*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid *mogom* (soomekeelsete vastetega *sellainen*, *mokoma*), *moine* (soomekeelsete vastetega *sellainen*, *moinen*), *mugoine* (soomekeelne vaste *sellainen*, kuid sõna *mugoine* võib näidata ka viisi ja sarnasust). Produktiivsed ka proadverbist *nii* moodustatud demonstratiivsed proadjektiivid *ningoihe/ningoih/ningohe/hengoihe* ja *hengomaihe*, mille vasted soome keeles on *tällainen* ja *sellainen*, olles seega demonstratiivsete opositsioonide näitamise poolest üsna universaalsed. (LMS: 241, 245, 266, 382).

Vepsa keeles leidub vaid analüütiliselt moodustatud *nii*-, *mo*- ja *mu*-tüvelisi analüütiliselt moodustatud proadjektiive, *se*-tüveline variant puudub. Samas on ka analüütiliste proadjektiivide vahel tähenduserinevusi. Näiteks demonstratiivsed proadjektiiv *ningohe/hingoihe* vastavad soome keele tähendusele *tällainen*, sõnad *mugohe* ja *mugoo* aga tähendusele *sellainen*. Lisaks veel sõnad *moihe*, *mugoihe*, *mugoih*, mille tõlkevasteks on soome keeles *semmoinen*, kuna soome sõna adjektiivne osa *moinen* on vepsakeelsetele vormidele kõige lähedasem. Seega kasutatakse sõna *nii*-tüvelisi proadjektiive ruumiliselt lähedasemale või uuele objektile viidates. Lisaks leidub vepsa keeles ka vene keelest laenatud demonstratiivne proadjektiiv *takõškē*, mille tähendusvaste soome keeles on samuti *sellainen*. (VVS).

Kõikides idarühma keeltes on seega esindatud analüütiliselt moodustatud *ne-*, *nii-*, *mo-* ja *mu-*tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid, millel on teatud kontekstis ka erinevaid demonstratiivseid opositsioone näitavad tähendused. Karjala keeles on erinevalt lüüdi ja vepsa keelest aga ka väga produktiivne *tämä-*, *taa-*, *tuo-* ja *se-*tüveliste proadjektiivide süsteem.

4. DEMONSTRATIIVSETE PROADJEKTIIVIDE KASUTUS JA FUNKTSIOONID

Et demonstratiivsete proadjektiivide omadusi täpsemalt uurida ning leida seaduspärasusi ja erinevusi nende kasutuses, kogun iga keele kohta 40 demonstratiivse proadjektiiviga näitelauseid, kokku 360 lauset, ja kasutan nende uurimiseks deskriptiivset meetodit. Näitelauseite järjekord jaguneb järgmiselt: 1.–40. – liivi keel, 41.–80. – võru keel, 81.–120. – eesti keel, 121.–160. – vadjja keel, 161.–200. – soome keel, 201.–240. – isuri keel, 241.–280. – karjala keel, 281.–320. – lüüdi keel ja 321.–360. – vepsa keel. Näitelauseite kogu on kättesaadaval ka kirjanduse loetelus välja toodud internetiaadressil.

Näitelauseite valimise tingimuseks oli, et need oleksid terviklikud öeldise või selgelt juurdemõeldava öeldisega laused ning lause konteksti abil oleks võimalik eristada, milline tähendusfunktsioon demonstratiivsel proadjektiivil lauses on. Näitelauseite valik on juhuslik, kuid analüüsimaterjali kogudes on püütud leida võimalikult palju näiteid erinevate tüvedega demonstratiivsete proadjektiivide kasutuse kohta. Analüüsimaterjalist jäävad välja aga demonstratiivsete proadjektiivide erijuhud – identsust näitavad omadussõnad nagu *samasugune* ja *niisamasugune* ning erinevust näitavad *teistsugune* ja *muusugune*. Nende sõnade tähendus on küll proadjektiividele omaselt kontekstist sõltuv, ent samastavatel ja vastandavatel proadjektiividel on ülejäänud demonstratiivsetest proadjektiividest kindlamalt eristuvad funktsioonid ja tähendused, seega ei saa neid käsitleda võrdsel alusel teiste, abstraksemate demonstratiivsete proadjektiividega nagu *selline*, *niisugune* jm.

Näitelauseite analüüs jaotub kolmeks:

- 1) demonstratiivsete proadjektiivide tähendusfunktsioonide analüüs,

- 2) morfoloogiliste joonte analüüs,
- 3) süntaktilise kasutuse analüüs.

Tähendusfunktsioonide analüüsis liigitan näitelauseid vastavalt sõnaraamatutest leitud tähendustele gruppidesse. Demonstratiivsete proadjektiivide puhul saab „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ (EKSS) ja soome „Kielitoimiston sanakirja“ (KS) alusel eristada kokku viit tähendust:

1. Osutav tähendus; demonstratiivse proadjektiiviga tähistatakse, et miski on osutatava objekti moodi, sarnaneb sellega. Nt *Täht A on selline.* (EKSS).
2. Eelnevale või järgnevalte tekstile viitav tähendus, viitab kirjeldatud või kirjeldatavale tunnusele või iseloomustusele. Nt eelnevale tekstile viitav: *Ilm pööras jahedaks ja vihmaseks ning jäi sellisena pikemaks ajaks püsima* ning järgnevale tekstile viitav: *Mul oli niisugune hirm, et lausa värisesin.* (EKSS, KS).

Selle tähendustüübi täpsema alltüübina (2. a) saab käsitleda otseselt võrdlevaid lauseid, kus demonstratiivsele proadjektiivile eelnev või järgnev tekst on võrdluseses fraas. Nt *Milline on preester, selline on ka kogudus.* (KS).

3. Rõhutu konkeetse viiteta tähendus, mis viitab tüübile, mida peetakse üldtuntuks (EKSS, KS). Selle tähenduse puhul oletab kõneleja, et tüüp või klass, millest ta räägib, on kuulajale tuttav (KS). Samuti on märgitud, et see tähendus on enam kasutatav kõnekeeles. Nt lause *See on selline väike purjepaat.* (EKSS, KS). Kuna demonstratiivne proadjektiiv on seda tüüpi tähendusega lausetes rõhutu, saab demonstratiivse proadjektiivi lause täistähenduslikkust ja terviklikkust rikkumata ka ära jätta, nt *See on väike purjepaat.* 1. ja 2. tähendustüübi puhul seda lause tähendust või tervikut muutmata teha ei saa.

4. Mingi tüübi esinemist märkiv tähendus, kus märgitakse tüübi esinemist üldiselt, selle olemust täpsustamata. Selle tähendustüübi puhul saab eristada kahte alltüüpi: tähendust, mis näitab mitme erineva üldise tüübi esinemist kahe demonstratiivse proadjektiiviga (4. a), nt *Nii- ja naasuguse eriala mehed*, ja tähendust, mis näitab üht üldist tüüpi (4. b), nt *Elu kui niisugune*. (EKSS, KS). EKSS-is on need tähendused märgitud tähenduse nr 3 ehk rõhutu konkreetse viiteta tähenduse alljuhtudeks. Käsitlen neid aga eraldi, sest need on indefiniitsema funktsiooniga. Erinevalt tähendusest nr 3 pole täpselt teada, millisele tüübile viidatakse, s.t puudub täpsem seletus tüübi olemuse kohta, seega on nende tähenduste funktsioonid erinevad.
5. Emotsiooni, nt kiindumust, üllatust või viha väljendav tähendus. Nt *Last nüüd sellistesse oludesse viia!* (üllatus ja viha), *Sa ikka veel magad, unimüts niisugune!* (viha) ja *Selline ilus tüdruk!* (kiindumus). (EKSS, KS). KS-is on seda tähendust käsitletud iseseisva rõhulise tähendusena, EKSS-is aga vastavalt demonstratiivsele proadjektiivile süntaktilisele paiknemisele nii 2. kui ka 3. tähenduse alltähendusena. Käsitlen seda tähendust aga iseseisvana, kuna see esineb eksklamatiivsena, seega jutustavatest lausetest erinevas kontekstis. Kuigi seda tüüpi lauses võib demonstratiivne proadjektiiv käituda süntaktiliselt ja semantiliselt sarnaselt nagu 2. või 3. tähenduse puhul, lisandub rõhutatud emotsionaalne varjund, mis eelmainitud tähendustes puudub.

Semantilises analüüsis toon välja, milliseid tähendusi esineb analüüsimaterjali põhjal kõige sagedamini. Selgitan tähenduste analüüsi põhjal välja demonstratiivsete proadjektiivide kasutusfunktsioonid: nt viitamine, võrdlemine, indefiniitsuse näitamine, emotsiooni väljendamine vms.

Morfoloogilises analüüsis keskendun demonstratiivsete proadjektiivide kasutusele arvus ja käändes, samuti toon välja

käänamise erijuhud, eriti näiteks analüütiliselt moodustatud demonstratiivsete proadjektiivide puhul. Süntaktilises analüüsis vaatlen demonstratiivsete proadjektiivide kasutamise kolme aspekti: 1) kas demonstratiivne proadjektiiv esineb fraasis põhisõnaga ühilduva atribuudina või iseseisvana, 2) milliste erinevates lauseliikmetena või lauseliikmefraasides demonstratiivsed proadjektiivid esinevad, 3) milline on sõnajärjestus, kas demonstratiivne proadjektiiv esineb atribuudina seotult põhisõna ees või järel. Järelasendis kasutatakse EKG II põhjal sageli just vaid demonstratiivseid proadjektiive. Järelasendis võivad need olla a) isikuliste asesõnade laiendiks (nt lause *Kes ta niisugune on?*), b) hinnanguliste substantiivide laiendiks kõnekeeles (nt lause *Lollpea selline!* ning c) erinevate substantiivide laiendiks, kui fraasis on olemas ka demonstratiivpronoomenist eestäiend (nt *Kes see plika säärane on?*). (EKG II: § 573). Komplekslausetel puhul vaatlen ka, kas demonstratiivne proadjektiiv eelneb või järgneb selle tähendust seletavale pea- või kõrvallausele.

4.1. Lõunarühm

Liivi keele näitelauseid olen kogunud 2012. aastal ilmunud Tiit-Rein Viitso ja Valts Ernštreitsi sõnaraamatu „Līvõkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz“ võrguväljaandest. Sõnaraamat põhineb Põhja-Kuramaa liivikeele idaliivi murrakul, millest on kujunenud liivi kirja- ja õpetuskeel (Ernštreits 2010). Võru keele näitelauseid pärinevad Sulev Iva „Võro-eesti-võro“ võrguväljaande juurde kuuluvast korpusest, kus on võrukeelse ajalehe Uma Leht artiklid. Eesti keele näitelauseid on kogutud Eesti Keele Instituudi „Eesti keele seletava sõnaraamatu“ võrguväljaandest (alates 2009). Vadja keele laused on pärit Eesti Keele Instituudi koostatud „Vadja keele sõnaraamatust“ (2014), kus leidub näitelauseid nii ida- kui ka läänevadja murdealalt.

4.1.1. Liivi keel

Liivikeelses näitematerjalis on 39 lauset demonstratiivse proadjektiiviga *sel̥li* ('selline') ja üks lause demonstratiivse liitproadjektiiviga *sel̥li-tūo̥li* ('niisugune-naasugune, mitmesugune'). Kõige rohkem leidub analüüsimaterjalis tähendust number 2 (17 korda) ehk eelnevale või järgnevale tekstile viitavat tähendust, lisaks selle alltähendust 2. a (3 korda), kus viitetähendus on väljendatud võrdlusega. Tähendust number 2 on näitematerjalis kasutatud enim mingi mõiste, situatsiooni või isiku täpsemal kirjeldamisel (nt näidetekogu lause nr 10).

(01) liivi (LELS; no. 010)

<i>Ku'bbōsōmi</i>	<i>vō'ļ</i>	<i>sel̥li, ku</i>	<i>mēg</i>
kohtumine	olema:3SG.PST	selline, et	me
<i>piḡā</i>	<i>lekš-mō</i>	<i>sōr-iz.</i>	
peaaegu	minema:PST-1PL	sarv-ILL.PL	

'Kohtumine oli selline, et me läksime peaaegu sarvipidi kokku.'

Seda tüüpi lausetes on demonstratiivne proadjektiiv *sel̥li* enamasti ainsuse nominatiivis ja esineb iseseisvana, mitte atribuudina. Demonstratiivsele proadjektiivile järgneb selle tähendust täpsemalt seletav kõrvallause. Kuna demonstratiivne proadjektiiv eelneb seletavale osale, on tegemist katafoorse kasutusega, kus demonstratiivse proadjektiivi sisu defineeritakse alles peale selle ilmnemist lauses. Enne seletavat konteksti esinedes on demonstratiivsel proadjektiivil korrelatiivne funktsioon, kuna proadjektiiv on järgneva osalausega seoses.

Tähendusega number 2 defineeritakse sageli ka kindlat tüüpi isikut või objekti (nt lause nr 13).

(02) liivi (LELS; no. 013)

Se u'm selli rištīng, kis
see olema:3SG selline inimene, kes
lā'-b ja jelā-b ne'iku mašīn.
minema-3SG ja töötama-3SG nagu masin

‘See on selline inimene, kes läheb ja töötab nagu masin.’

Sellisel juhul esineb demonstratiivne proadjektiiv lauses enamasti aga atribuudina noomeni ees. Demonstratiivsele proadjektiivile ja noomenile järgneb samuti tähendust seletav kõrvallause.

Ka võrdlusega alltähenduses 2. a on demonstratiivne proadjektiiv enamasti nominatiivis ning atribuut noomeni ees (nt lause nr 25).

(03) liivi (LELS; no. 025)

Se u'm selli sēmnāiga ku
see olema:3SG selline söök nagu
sigā mil.
siga:GEN söök

‘See on selline söök nagu seasöök.’

Tähendust number 3 ehk tuttavat tüüpi näitavat rõhutat tähendust esines 13 korda. Selle tähendusfunktsiooni ülesandeks samuti kirjeldamine (nt lause nr 8) või defineerimine.

(04) liivi (LELS; no. 008)

Gregāmōṛapū u'm vā'ggi selli
paakspuu olema:3SG väga selline
trapšā pū.
rabe puu

‘Paakspuu on väga selline rabe puu.’

Ka tähenduse nr 3 puhul esineb demonstratiivne proadjektiiv enamjaolt nominatiivis, kuid leiduvad ka mõned genitiivi ja instrumentaaliga variandid. Fraasid, millele demonstratiivne proadjektiiv atribuudiks on,

võivad olla pikemad ning sisalda ka täistähenduslikke adjektiive (nt *selline rabe puu*).

Ülejäänud tähendusi esineb analüüsimaterjalis märgatavalt vähem: tähendust nr 1 neli korda, tähendust nr 5 kaks korda ja tähendust 4. a ühe korra. Tähendus nr 1 viitab otseselt mingile objektile, kuid ei kirjelda täpsemalt selle olemust. Demonstratiivne proadjektiiv ühildub tähenduse nr 1 puhul alati noomeniga, olles atribuudiks (nt lause nr 33).

(05) liivi (LELS; no. 33)

<i>Selliz</i>	<i>päuv-ši</i>	<i>lask-iz-mõ</i>
Selline:INE.PL	päev-INE.PL	laskma-PST-1PL
<i>alz</i>	<i>lambõ-d</i>	<i>ī'dõku'bbõ.</i>
alati	lammas-NOM.PL	ühtekokku

‘Sellistel päevadel lasime lambad alati ühtekokku.’

Erinevalt tähendustest nr 2 ja 3 esineb tähenduse nr 1 näitelauseid rohkem ka mitmuses. Lausestruktuurilt on tähenduse nr 1 näitelauseid lihtlauseid, kõrvallauseid ei eelne ega järgne.

Tähenduse nr 5 kaks näitelauseid on negatiivset emotsiooni või viha väljendavad (nt lause nr 31).

(06) liivi (LELS; no. 031)

<i>Mis</i>	<i>sa</i>	<i>eptš-õn</i>	<i>ūo-d</i>	<i>si'zzõl</i>
Mis	sa	ise-DAT	olema-2SG	sisse
<i>jūo-nd,</i>	<i>ku</i>	<i>sa</i>	<i>sellī</i>	<i>ūo-d?</i>
jooma-APP	et	sa	selline	olema-2SG

‘Mis sa enesele sisse oled joonud, et sa selline oled?’

Sarnaselt tähendusega nr 2 võivad tähenduse nr 5 laused samuti komplekslauseidena esineda, kuid ei pruugi. Demonstratiivsele proadjektiivile eelnev pealause selgitab küll situatsiooni, ent ei seleta täpselt demonstratiivse proadjektiivi tähendust, samas on sellel rõhutatud emotsionaalne varjund. Näitelause nr 31 on ka näitematerjalis üks väheseid,

kus demonstratiivsele proadjektiiv esineb kõrvallauses ning sellele eelneb pealause.

Tähenduses 4. a, mis näitab mitme erineva üldise tüübi olemasolu, esines ainukesena liivi keele teine demonstratiivne (liit)proadjektiiv *sellitūoļi* (lause nr 34).

(07) liivi (LELS; no. 034)

[---] <i>sā'l</i>	<i>või-b</i>	<i>mingi-st</i>	<i>pū-stõ</i>
seal	võima-3SG	mingi-ELA	puu-ELA
<i>tarīl-i</i>	<i>tī'edõ</i>	<i>või</i>	
taldrik-PART.PL	tegema:INF	või	
<i>sellīž-i-tuolīž-i</i>		<i>a'ž-dī.</i>	
nii- ja naasugune-PART.PL		asi-PART.PL	

‘[---] seal võib mõnest puust taldrikuid teha või nii- ja naasuguseid asju.’

Demonstratiivse proadjektiivi *sellitūoļi* mõlemad osised käänduvad, seega pole sellest kujunenud ühte sõna, vaid kahe proadjektiivi ühend. Näitelause alatüüp 4. a näitab aga indefiniitselt kahe või enama üldise tüübi esinemist.

Näitematerjalis esinesid kõik eelpool välja toodud tähenduse peale 4. b, mis näitab ühe üldise tüübi olemasolu, seega kasutatakse seda alltähendust liivi keeles ilmselt vähe või pea üldse mitte. Käänetest on liivikeelsetest näitelausestes enim kasutatud ainsuse nominatiivi – 40 lausest 29 lauses. Lisaks leidub mitmuse nominatiivi, ainsuse genitiivi, ainsuse ja mitmuse partitiivi, mitmuse inessiivi ja liivi keelele iseloomuliku instrumentaali ainsust ja mitmust (instrumentaal on liivi keeles ilmselt kokku sulanud translatiiviga ja täidab ka translatiivi funktsioone).

Liivikeelses näitematerjalis esinevad demonstratiivsed proadjektiivid kõige rohkem predikatiivi positsioonis või predikatiivifraasis, kokku 23 korral. Lisaks on demonstratiivne proadjektiiv lausetes ka subjekti

positsioonis (8 korda), harvem objekti (5 korda) ja adverbiaali (4 korda) positsioonis.

Valdavad lausetüübid, milles demonstratiivsed proadjektiivid esinevad, on lihtlauseid ja ka komplekslauseid, kus pealause olevale demonstratiivsele proadjektiivile järgneb selle tähendust seletav kõrvallause, seega on demonstratiivsed proadjektiivid sageli katafoorsed. Samas leidub ka mõningaid näiteid, kus demonstratiivsele proadjektiivile eelneb selle tähendust seletav (pea)lause ja/või demonstratiivne proadjektiiv on kõrvallauses, neid näiteid on aga märgatavalt vähem. Demonstratiivne proadjektiiv esineb liivi keeles enamasti atribuudina noomeni- või noomenifraasi ees, iseseisvalt, s.t mitteatribuutilisena on seda näitematerjalis 10 korral.

4.1.2. Võru keel

Võrukeelses näitematerjalis esineb erinevaid *se*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive: *sääne* (30 korda), *säändene* (2 korda), *säärne/särne* (6 korda), *märne-särne* (1 kord) ja *säärdene* (1 kord), kuid näitelauseste põhjal on keskseimaks proadjektiiviks kindlasti *sääne*. Kõige rohkem leidub tähendust number 2 (16 korda) ja lisaks selle alajuhtu 2. a (3 korda). Tähendusel number 2 on võru keeles kirjeldav funktsioon (nt lause nr 68).

(08) võru (VEVS: korpusõq, Uma Leht; no. 068)

<i>Sis</i>	<i>es</i>		<i>olõ</i>		<i>säänes-t</i>
siis	NEG.3SG.PST		ole		selline-PART
<i>nall'a,</i>	<i>et</i>	<i>kõik</i>	<i>tii</i>	<i>ae-tas</i>	<i>vallalõ.</i>
nali:PART	et	kõik	tee	ajama-IMPRS	lahti

‘Siis ei olnud sellist nalja, et kogu tee aetakse lahti.’

Tähenduse nr 2 puhul on demonstratiivne proadjektiiv enamasti pealauses ning peaaegu alati atribuut noomeni või noomenifraasi ees, järgneb kõrvallause, nagu ka näitelause nr 68. Taas esineb demonstratiivne proadjektiiv sageli katafoorina.

Leidub ka mõningaid lihtlauseid, kus demonstratiivse proadjektiiviga fraas on kõrvutatud samas positsioonis noomenitega ning demonstratiivse proadjektiiviga fraas näitab sarnasust eelmainitud objektidega (nt lause nr 42).

(09) võru (VEVS: korpusõq, Uma Leht; no. 042)

<i>Putru,</i>	<i>paaruuga</i>	<i>ja</i>	<i>muu-d</i>
puder:PART	pearoog:PART	ja	muu-PART
<i>säänes-t</i>	<i>om</i>	<i>proovi-t</i>	<i>tetä</i> [---].
selline-PART	olema:3SG	proovima-PPP	tegema:INF

‘Putru, pearooga ja muud sellist on proovitud teha [---].’

Selles näitelause on demonstratiivne proadjektiiv *sääne* ühildunud demonstratiivse pronomeni *muu* ning esineb atribuudina järelasendis.

Võrukeelses näitematerjalis leidub palju ka tähendust nr 1 (16 korda). Tähendusel nr 1 on osutav funktsioon, enamasti viidatakse sellega mõistetele, nimetustele ja situatsioonidele, vähem materiaalsetele objektidele (nt lause nr 64).

(10) võru (VEVS: korpusõq, Uma Leht; no. 064)

<i>Sändse</i>	<i>tüü</i>	<i>man</i>	<i>piä-t</i>
selline:GEN	töö:GEN	juures	pidama-2SG
<i>esihindä</i>	<i>är</i>	<i>unõhtama.</i>	
iseenese:GEN	ära	unustama	

‘Sellise töö juures pead iseenda ära unustama.’

Tähenduse nr 1 näitelause hulgast on enim lihtlauseid, kuid ka mõned rindlauseid ja komplekslauseid. Kõikides selle tähenduse näitelausestes esineb demonstratiivne proadjektiiv atribuudina, mitte iseseisvalt.

Vähe esineb tähendusi nr 3 ja 4. b (mõlemaid 2 korda) ning tähendust number 5 esineb vaid ühel korral. Selle põhjal võib järeldada, et võru keeles on demonstratiivsete proadjektiivide levinumateks funktsioonideks kujunenud just tähendused nr 1 ja 2. Näidetekogu lauses nr 54 esineb tähenduses 4. b liitproadjektiiv *märne-särne*, mis väljendab ühe üldisema tüübi esinemist (vrd liivi keele erinevaid üldisi tüüpe näitav *selli-tūoli*). Eesti keeles sellele vastav liitproadjektiiv puudub.

(11) võru (VEVS: korpusõq, Uma Leht; no. 054)

Märne-särne *aoluu* *hõng* *om*
 mingisugune selline ajalugu:GEN hõng olema:3SG
tükü-l *iks* *man* *kül* [---].
 tükk-ADE ikka juures küll

‘Niisugune selline ajaloo hõng on tükil ikka juures küll.’

Tähenduse nr 5 ehk eksklamatiivse emotsionaalse tähenduse näitelause nr 60 on võrukeelse näitematerjali üks väheseid juhtusid, kus demonstratiivne proadjektiiv ei esine atribuudina.

(12) võru (VEVS: korpusõq, Uma Leht; no. 060)

Ja mis inemise *naa* *viil* *oll-i*,
 Ja mis inimene:NOM.PL nemad veel olema-PST
kes *süändse* *vällä* *vali-si?!*
 kes selline:GEN välja valima-PST

‘Ja mis inimesed need veel olid, kes sellise välja valisid?!’

40 näitelausest esineb demonstratiivne proadjektiiv iseseisvana vaid kolmel korral. See näitab, et võru keeles kasutatakse demonstratiivseid proadjektiive enamasti noomenifraasiga seotult. Demonstratiivsete proadjektiivide kasutus käänetes on küllaltki mitmekesine: levinuim on küll samuti ainsuse nominatiiv (13 korda), kuid leidub ka ainsuse partitiivi (10 korda), genitiivi (5 korda), komitatiivi (4 korda) ning inessiivi, elatiivi, adessiivi ja translatiivi (kõiki 1 kord). Mitmust leidub vaid 4 korral ning ainult nominatiivis.

Demonstratiivsed proadjektiivid esinevad ka küllaltki erinevate lauseliikmete positsioonides: enim objekti (14 korda), subjekti (13 korda) ja adverbiaali (11 korda) positsioonis, vaid 2 korda aga predikatiivina. Sellest järeldub, et demonstratiivsed proadjektiivid on võru keeles üsna elavas morfoloogilises ja süntaktilises kasutuses, samas leidub neid vähe aga mitmuslikena ja predikatiivi positsioonis, seega kasutatakse demonstratiivseid proadjektiive vähe otsese defineerimise funktsioonis, rohkem aga kirjeldavalt ja osutavalt. Levinumad lausetüübid on võrukeelses näitematerjalis komplekslauseid ja rindlauseid, vähem leidub lihtlauseid.

4.1.3. Eesti keel

Eesti keele analüüsimaterjali lausetes on kuus erinevat demonstratiivset proadjektiivi: *se*-tüvelised *selline* (7 korda), *seesugune*, *säärane*, *sihuke*, *säherdune* (kõik 6 korda) ning analüütiliselt moodustatud proadjektiivid *niisugune* (8 korda) ja *niisugune-naasugune* (1 kord). Kõige rohkem on näitematerjalis taas tähendust nr 2 ehk kirjeldavat tähendust (15 korda) ja võrdlevat alltähendust 2. a (4 korda), samuti tähendust nr 1 ehk osutavat tähendust (9 korda). Järgnevad tähendus nr 5 ehk emotsiooni väljendav tähendus (5 korda), nr 3 ehk tuttavat tüüpi näitav tähendus (4 korda) ja 4. a ehk erinevaid üldisi tüüpe näitav tähendus (1 kord) ja 4. b ehk üht üldist tüüpi näitav tähendus (2 korda).

Ka eestikeelses näitematerjalis järgneb tähenduse nr 2 puhul demonstratiivsele proadjektiivile enamasti kõrvallause (nt lause nr 90).

(13) eesti (EKSS; no. 090)

Ma ei leia seesugust nõu, kuhu marjad panna.

Siiski ei järgne tähenduse nr 2 puhul kõrvallause demonstratiivse proadjektiiviga fraasile alati vahetult, demonstratiivne proadjektiiv võib

paikneda ka pealause alguses ja olla kõrvallausest eraldatumas positsioonis (nt lause nr 94).

(14) eesti (EKSS; no. 094)

Säärane hirm tuli poisil peale, et ta lidus kohe kodu poole.

Lisaks on tähenduse nr 2 puhul üks näide rindlausest, kus demonstratiivse proadjektiivi tähendust seletab eelnev osalause (lause nr 98). Sellisel juhul on tegemist anafoorse kasutusega, kus demonstratiivse proadjektiivi tähendus selgub enne selle esinemist lauses.

(15) eesti (EKSS; no. 098)

Laps jonnis, kuid ega ta alati säärane ole.

Valdavalt on tähenduse nr 2 näitelauseid siiski komplekslauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv paikneb pealauses ning sellele järgneb seletav kõrvallause.

Võrdleva alltähenduse 2. a puhul esineb enamasti rindlauseid (nt lause nr 84), vaid üks lause on lihtlause (lause nr 104).

(16) eesti (EKSS; no. 084)

Olukord kujunes selliseks, nagu olin kartnudki.

(17) eesti (EKSS; no. 104)

Vanasti ei olnud sihukesi haigusi nagu nüüd.

Nii tähenduse nr 2 kui ka alljuhu 2. a puhul on küllaltki palju näitelauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb iseseisvana, mitte atribuudina (nt laused nr 110 – tähendus nr 2, 112 – tähendus 2. a).

(18) eesti (EKSS; no. 110)

Hoop oli säherdune, et võttis põlved nõrgaks.

(19) eesti (EKSS; no. 112)

Sel kevadel tuli aprill niisugusena, nagu harilikult on mai.

Veidi rohkem on siiski atribuutilist kasutust (nt lause nr 102 – tähendus nr 2).

(20) eesti (EKSS; no. 102)

*See on **sihuke** lops, mida ei teadnud ette aimatagi.*

Tähendusel nr 2 ka eesti keeles eelkõige referenti kirjeldav, täpsemalt iseloomustav funktsioon (nt lause nr 120).

(21) eesti (EKSS; no. 120)

*Ta on just **niisugune** inimene, keda meil on vaja.*

Tähenduse nr 1 puhul on demonstratiivne proadjektiiv lauses enamasti atribuut. Samuti viidatakse selle tähenduse puhul enamasti reaalsele objektidele, mitte abstraktsematele mõistetele (nt lause nr 114).

(22) eesti (EKSS; no. 114)

*Mis **niisugused** kingad maksavad?*

Analüüsimaterjalis on siiski ka üks näide, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb tähenduses nr 1 iseseisvana (lause nr 83).

(23) eesti (EKSS; no. 083)

*Vaata neid albumeid, mina sain sünnipäevaks ka **sellise**.*

Võrreldes liivi ja võru keelega leidub eesti keele analüüsimaterjalis küllaltki palju tähendust nr 5 ehk emotsiooni väljendavat tähendust. Enamasti esineb demonstratiivne proadjektiiv nendes lausetes iseseisvana, sageli eelneb aga konteksti seletav osalause (nt lause nr 105).

(24) eesti (EKSS; no. 105)

*Tal pole jõudu ollagi, mis sa **sihukeselt** nõuad!*

Leidub ka üks näide, kus demonstratiivne proadjektiiv paikneb atribuudina substantiivi järel (lause nr 100).

(25) eesti (EKSS; no. 100)

*Näe, mis välja mõtles, loll **sihuke**!*

Selline sõnajärjestus võib demonstratiivse proadjektiivi emotsionaalset tähendust veelgi rohkem rõhutada ja eristab tähendust kindlalt tähendusest nr 3. Kõik tähenduse nr 5 näitelauseid väljendavad negatiivset emotsiooni.

Tähenduse nr 3 näitelausestes esinevad demonstratiivsed proadjektiivid sageli pikemates adjektiivifraasides (nt lause nr 87).

(26) eesti (EKSS; no. 087)

*Ta koer oli **selline** tilluke karvane pundar.*

Demonstratiivsele proadjektiivile ei pea tähenduses nr 3 ka tingimata substantiivi järgneda, fraas võibki jääda ainult adjektiivifraasiks (nt lause nr 91).

(27) eesti (EKSS; no. 091)

*Õhk oli seal **seesugune** paks ja raske.*

Tähenduse 4. a ehk erinevate üldiste tüüpide tähenduse puhul moodustub tähendus kahe erineva demonstratiivse proadjektiivi koosinemisel: lauses nr 115 esinevad koos demonstratiivsed proadjektiivid *niisugune* ja *naasugune*.

(28) eesti (EKSS; no. 115)

*Inimesi on **niisuguseid** ja **naasuguseid**.*

Selles lauses moodustavad proadjektiivid *niisugune* ja *naasugune* koos esinedes ühe, vastandatud või erinevaid tüüpe näitava tähenduse.

Tähendust 4. b esineb näitematerjalis küsilausestes, tähendust kasutatakse näitamaks, et tüüp või omadus on veel tundmatu (nt lause nr 85). Seega on tähendusel indefiniitne funktsioon.

(29) eesti (EKSS; no. 085)

*Ja kes sa **selline** üldse oled?*

Käänetest on demonstratiivseid proadjektiive taas kasutatud enim nominatiivis (18 korda), palju ka partitiivis (14 korda), leidub veel vorme genitiivis ja translatiivis (mõlemaid 2 korda), inessiivis, ablatiivis, essiivis ja komitatiivis (kõiki 1 kord). Mitmuse vorme leidub 10 korral 40st. Demonstratiivsete proadjektiivide süntaktiline kasutus on küllaltki mitmekesine – objekti positsioonis esineb demonstratiivseid proadjektiive 15 korral, subjekti positsioonis 9 korral, predikatiivi positsioonis 8 korral ja

adverbiaali positsioonis samuti 8 korral. Lausetüüpidest on umbes võrdsel hulgal esindatud nii liht-, rind- kui ka komplekslaused.

4.1.4. Vadja keel

Vadja keele näitematerjalis esineb kokku 6 erinevat demonstratiivset proadjektiiv: *mokoma/mokom/mokomõin/mokomain* (32 korda), *niimokom* (1 kord), *kammuga* (2 korda), *kanni-mokoma* (2 korda), *semmain* (2 korda) ja *semmolainõ* (1 kord). Materjalis on seega suures ülekaalus analüütiliselt moodustatud proadjektiiv *mokoma*, ülejäänud analüütiliselt moodustatud proadjektiive ning *se*-tüvelisi proadjektiive leidub vähe.

Kõige rohkem leidub vadja keele materjalis erinevalt eeltoodud keelte materjalist hoopis tähendust nr 3 (19 korda), ülejäänud tähendusi märgatavalt vähem. Seda tähendust kasutatakse nii tüüpide, sündmuste, isikute kui ka asjade kirjeldamisel või defineerimisel (nt laused nr 131, 134, 152). Demonstratiivne proadjektiiv võib esineda ka iseseisvalt (lause nr 152).

(30) vadja (VKS: 260; no. 131)

<i>Häilää-p</i>	<i>tšülä-ssä</i>	<i>tšüllää,</i>	<i>on</i>
hulkuma-3SG	küla-ELA	küla-ILL	olema:3SG
<i>mokoma</i>	<i>tolkutoo.</i>		
selline	arutu		

‘Hulgub külast külla, on selline arutu.’

(31) vadja (VKS: 341; no. 134)

<i>Kadrinapäivä on</i>	<i>mokoma</i>	<i>pühä</i>	<i>sütšüzü-llä.</i>
kadripäev	olema:3SG	niisugune	püha sügis-ADE

‘Kadripäev on niisugune püha sügisel.’

(32) vадja (VKS: 161; no. 152)

Braavõi meez õli mokom.
tubli mees olema:3SG.PST selline
'Oli niisugune tore mees.'

Tähenduse nr 3 puhul võib demonstratiivne proadjektiiv ühilduda ka vaid adjektiividega, s.t substantiiv võib noomenifraasist puududa. (nt lause nr 156).

(33) vадja (VKS: 1125; no. 156)

Siini on rappia i hoikka
riisikas olema:3SG rabe ja õhuke
semmoin, ja kuiva.
selline ja kuiv
'Riisikas on rabe ja selline õhuke, ja kuiv.'

Tähendust nr 2 kasutatakse palju ka lihtlausetes (nt lause nr 157).

(34) vадja (VKS: 739; no. 157)

Kottij-e tehtii, munakottii-D
kott:PL-PART tegema:IMPRS kartulikott:PL-PART
ja vOD semmolaisii-D.
ja vaat seesugune:PL-PART
'Tehti kotte, kartulikotte ja vaat seesuguseid (asju).'

Leidub aga ka eelpool mainitud lausemalli, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb pealauses ning järgneb tähendust selgitav kõrvallause.

Võrdlevat ähendust 2. a esineb palju kaheosalistes lausetes, kus üks osalause sõltub teisest (nt lause nr 139).

(35) vадja (VKS: 724; no. 139)

Milline puu, mokoma-d
milline puu, selline-NOM.PL
on i võza-D.

olema:PL3 ka võsu-NOM.PL

‘Milline puu, sellised on ka võsud.’

Tähendusega nr 1 on viidatud reaalsele objektidele, abstraktsemad viited puuduvad. Näitematerjalis esineb demonstratiivne proadjektiiv selle tähenduse puhul vaid atribuutselt, mitte iseseisvana (nt lause nr 153).

(36) vadja (VKS: 1120; no. 153)

Semmoizõõ paltoo tämä-tši õss-i.

selline:GEN palitu:GEN tema-CLI ostma-3SG.PST

‘Sellise palitu ostis temagi.’

Tähendust 4. a ehk erinevaid tüüpe näitavat tähendust esineb vaid ühel korral, seda väljendatakse aga ühe ja sama demonstratiivse proadjektiivi *mokoma* kahekordse kasutamisega, millega näidatakse kahe erineva indefiniitse omaduse olemasolu (lause nr 155).

(37) vadja (VKS: 203; no. 155)

Tšüzü-b karjuššai-lta että-ku näh-nü

küsima-3SG karjus:ABL NEG:2PL-PTCL nägema-APP

***mokoma-a mokoma-a** naizikko-a?*

selline-PART selline-PART naine-PART

‘Küsib karjustelt: kas te ei näinud niisugust (ja) niisugust naist?’

Demonstratiivsete proadjektiivide käändeline kasutus pole näitematerjali põhjal kuigi mitmekesine: valdavalt esineb neid lausetes nominatiivis (31 korda), samuti partitiivis (8 korda) ja genitiivis (1 kord). Mitmuse kasutust esineb 9 korral. Süntaktiline kasutus on aga mitmekesisem: demonstratiivseid proadjektiivi esineb predikatiivi positsioonis 15 korda, objekti positsioonis 13 korda ja subjekti positsioonis 12 korda, samas pole analüüsimaterjalis ühtki näidet adverbiaali positsioonis oleva demonstratiivse proadjektiivi kohta. Lausetüüpidest leidub enim rindlauseid ja lihtlauseid, vähem komplekslauseid.

4.2. Põhjarühm

Soome keele demonstratiivsete proadjektiivide näitelauseid on kogutud seletava sõnaraamatu „Kielitomiston sanakirja“ võrguväljaandest. Isuri keele analüüsimisel on kirjakeelsete allikate vähesuse tõttu kasutatud Arvo Laanesti raamatut „Isuri murdetekste“ (1966). Näitelauseid pärinevad Heva murdest, kus on kõige rohkem algupäraseid isuri jooni ja vähem ümbritsevate keelealade mõjutusi, ning Soikola murdest, mida kõneldakse isuri aladel ka tänapäeval.

4.2.1. Soome keel

Soomekeelses näitematerjalis on esindatud kuus erinevat demonstratiivset proadjektiivi: demonstratiivpronoomenilist päritolu *tällainen* (7 korda), *tuollainen* (8 korda), *sellainen* (20 korda) ning analüütiliselt moodustatud *mokoma* (2 korda) ja *moinen* (4 korda). Demonstratiivpronoomenitest kujunenud proadjektiivid on seega soome keeles tavapärasemalt kasutatud kui analüütiliselt moodustatud proadjektiivid.

Analüüsimaterjalis on esindatud kõik tähendused. Kõige rohkem leidub number 2 (14 korda) ja selle alltähendust 2. a (3 korda), seejärel tähendusi number 1 (11 korda), nr 3 (5 korda), nr 5 (4 korda), 4. a (2 korda) ja 4. b (1 kord). Tähendusfunktsiooni nr 2 laused on kirjeldava funktsiooniga ning esineb võrdsel hulgal nii rind- kui ka komplekslauseid. Komplekslauseis järgneb demonstratiivse proadjektiiviga pealausele taas tähendust seletav kõrvallause. Rindlauseis puhul esineb demonstratiivne proadjektiiv teises osalauseis ehk demonstratiivse proadjektiivi tähendust defineeritakse eelneva osalause tegevuse kaudu (nt lause nr 173).

(38) soome (KS; no 173)

<i>Ruoka-a</i>	<i>oli</i>	<i>vähän, ja</i>
toit-PAR	olema:3SG.PST	vähe ja
<i>tuollais-i-ssa</i>	<i>olo-i-ssa</i>	<i>taudi-t</i>
selline-PL-INE	olu-PL-INE	haigus-NOM.PL

levi-si-vät.
levima-PST-3PL

‘Toitu oli vähe, ja sellistes oludes haigused levisid.’

Tähenduse nr 2 lausete hulgas leidub küllaltki palju ka lihtlauseid, kus demonstratiivsele proadjektiivile eelneb sarnaste objektide loetelu (nt lause nr 193).

(39) soome (KS; no 193)

<i>Häne-llä</i>	<i>oli</i>	<i>influenssa,</i>	<i>keuhkokuume</i>
tema-ADE	olema:3SG.PST	gripp	kopsupõletik
<i>tai muu sellainen</i>	<i>tauti.</i>		
või muu selline	tõbi		

‘Tal oli gripp, kopsupõletik või muu selline haigus.’

Tähenduse 2. a puhul leidub näiteid, kus demonstratiivne proadjektiiv on mitteatribuutiline (nt lause nr 177).

(40) soome (KS; no 177)

<i>Tule</i>	<i>sellaise-na</i>	<i>kuin</i>	<i>ole-t.</i>
tulema:IMP	selline-ESS	nagu	olema-2SG

‘Tule sellisena nagu oled.’

Ka tähenduse number 1 lausetes on mitmeid näiteid, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb iseseisvalt ning sellega ühilduv noomen puudub. Sellised laused on situatsioonipõhised ja teatud omadusele või objektile võidakse viidata näiteks füüsiliselt osutades (nt lause nr 164).

(41) soome (KS; no 164)

<i>Saa-ko</i>	<i>tei-ltä</i>	<i>tällaisi-a?</i>
---------------	----------------	---------------------------

saama:3SG-PTCL teie-ABL niisugune:PL-PART

‘Kas teilt niisugusi saab?’

Tähendusega nr 1 viidatakse nii reaalselte isikute ja objektide kui ka tegevuste ja mõistete omadustele (nt lause nr 169), s.t viide võib olla ka abstraktsem.

(42) soome (KS; no 169)

Älä kuuntele tuollaisi-a
NEG:IMP kuulama:IMP selline:PL-PART

puhei-ta!

jutt:PL-PART

‘Ära kuula selliseid jutte!’

Ühte objekti või isikut täpsemalt iseloomustavaid lauseid esineb palju tähenduse nr 3 puhul, sageli on demonstratiivse proadjektiiviga fraasis ka teine adjektiiv (nt lause nr 192).

(43) soome (KS; no 192)

Siellä oli karhu, vielä-pä iso
seal olema:3SG.PST karu, veel-CLI suur

sellainen.

selline

‘Seal oli karu, ja veel suur selline.’

Lauses nr 192 on demonstratiivne proadjektiiv sõnajärjekorras ka tagapool ehk järelasendis, mille kohta on KS-is kõnekeelsuse märke. Tavaliselt esineb demonstratiivne proadjektiiv pikemas adjektiivifraasis esikohal.

Tähenduse nr 5 näitelausestes esineb vaid negatiivset emotsiooni või üllatust väljendavaid näiteid. Sageli esineb demonstratiivne proadjektiiv nendes lausetes taas iseseisvalt (nt lause nr 172).

(44) soome (KS; no 172)

Ja tuollaise-n-ko kanssa pitä-isi
ja selline-GEN.PTCL koos pidama-COND
keskustella!
rääkima:INF
'Ja sellisega tuleks rääkida!'

Erinevate tüüpide tähenduse väljendamisel ehk tähenduse 4. a puhul on kord kasutatud üht ja sama demonstratiivset proadjektiivi, kord kahte erinevat (laused nr 189, 194).

(45) soome (KS; no 189)

Pit-i mennä sellaiseen
pidama-3SG.PST minema:INF selline:ILL
ja sellaiseen paikkaan.
Ja selline:ILL paik:ILL
'Tuli minna sellisesse ja sellisesse kohta.'

(46) soome (KS; no 194)

Työ-n tulokse-t taisi-vat olla
töö-GEN tulemus-NOM.PL võima-3PL olema:INF
hiuka-n sellaisi-a ja tällaisi-a.
natuke-GEN niisugune:PL-PART ja naasugune:PL-PART
'Töö tulemused on ilmselt natuke nii- ja natuke naasugused.'

Kui kasutada kaks korda sama demonstratiivset proadjektiivi nagu lauses nr 189, viidatakse seega ühe ja sama objekti erinevatele omadustele. Lauses nr 194 viidatakse aga erinevate objektide omadustele.

Demonstratiivseid proadjektiive on näitematerjalis kasutatud nominatiivis (18 korda), partitiivis (11 korda), genitiivis ja illatiivis (kumbagi 3 korda), essiivis (2 korda), inessivis, elatiivis ja allatiivis (kõiki 1 kord). Mitmuse vorme leidub pigem vähe, vaid 8 korral. Enamasti on proadjektiivid lausetes atribuudiks, kuid esinevad märgatavalt palju ka

iseseisvalt (12 korda). Süntakiline kasutus on väga mitmekesine – demonstratiivseid proadjektiive esineb nii subjekti, objekti, predikatiivi kui ka adverbiaali positsioonis pea võrdsel määral. Kõige rohkem on demonstratiivseid proadjektiive siiski objekti positsioonis (12 korda), seejärel subjektina (10 korda), adverbiaalina ning predikatiivina (mõlemaid 9 korda).

4.2.2. Isuri keel

Isuri keele analüüsimaterjalis leidub erineva kuju ja moodustusviisidega demonstratiivseid proadjektiive: *tälläinen* (1 kord), *mokkoo/mokko* (11 korda), *mokkooma/mokkoom/mokkoma/mokkom* (13 korda), *mogomain* (1 kord), *mogompain* (1 kord) ning *sellain* (13 korda). Näitematerjali põhjal on isuri keeles seega enam kasutatud seega *mo*-tüvelised analüütiliselt moodustatud demonstratiivne proadjektiivid ning demonstratiivne proadjektiiv *sellain*.

Analüüsimaterjalis on 24 korral tähendust number 3, mis on võrreldes ülejäänud tähendustega suure ülekaalus. Tähendust number 2 leidub 13 korral, alltüüpi 2. a esineb 2 korda ning tähendust 4. b vaid ühel korral. Seega on isuri keele demonstratiivsed proadjektiivid enamasti kasutuses just tuttavale tüübile viitamisel (nt lause nr 235).

(47) isuri (Laanest 1966: 36; no. 235)

<i>A</i>	<i>ennem pello-lt</i>	<i>tootin</i>	<i>olgi</i>
aga	enne põld-ABL	tooma:IMPRS	õlg:PART.PL
<i>i</i>	<i>tehti</i>	<i>mokko</i>	<i>laabja.</i>
ja	tegema:IMPRS	selline	labidas

‘Aga enne põllult toodi õlgi ja tehti niisugune labidas.’

Tähendusel number 2 on näitematerjali lauses kirjeldav funktsioon. Näitelauseid on enamasti komplekslauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv

on taas pealauses ning järgneb kõrvallause. Samuti leidub liht- ja rindlauseid, rindlausetes on demonstratiivne proadjektiiv aga enamasti viimases osalauses ja tähendus viitab kõigile eelpool mainitud osalauseatele (nt lause nr 238).

(48) isuri (Laanest 1966: 61; no. 238)

I sid olliid, kuja oli
ja siis olema:3PL õu olema:3SG.PST
läävä-d olliid, talli-d, vot
laut-NOM.PL olema:3PL tall-NOM.PL vaat
sellain oli.
selline olema:3SG.PST

‘Ja siis olid, kinnine õu oli, laudad olid, tallid, vaat selline oli.’

Tähenduse 4. b kohta leidub vaid üks näitelause, mis viitab mitmusliku sarnase tüübi esinemisele (lause nr 214).

(49) isuri (Laanest 1966: 84; no. 214)

Lehti annettin, kaig niidä
leht:PART.PL andma:IMPRS.PST kõik:PART need:PART
mogompi annetti.
niisugune:PART.PL andma:IMPRS.PST

‘Lehti anti, kõiki neid niisugusi anti.’

Analüüsimaterjalis puuduvad tähendused nr 1 ja 4. a ehk ümbritsevale objektile osutav tähendus ning mitme erineva üldise tüübi tähendus. Seega on need tähendused isuri keeles ilmselt vähem kasutatud.

Demonstratiivseid proadjektiive on näitematerjalis kasutatud enamasti nominatiivis (29 korral), lisaks partitiivis (5 korda), genitiivis (4 korda), elatiivis ja translatiivis (mõlemaid 1 kord). Seega on kasutus üsna nominatiivikeskne. Leidub aga palju varieeruvust demonstratiivsete proadjektiivide häälikulises kujus nt sõnas *mokkooma* võib lõpuvokaal ka ära jääda ning ka varieerub ka pikk ja lühike vokaal (*mokkom/mokkoom* ja

mokkoo/mokko). Demonstratiivsete proadjektiivide vormid on seega üsna mitmekesised. Mitmuses on demonstratiivseid proadjektiive kasutatud 11 korral.

Enamasti esinevad demonstratiivsed proadjektiivid lauses atribuudina, iseseisvalt leidub neid 8 näitelause. Süntakiline kasutus on pigem mitmekesine, subjektiivi positsioonis näiteid on 15 korral, objektiivi positsioonis 12 korral, predikatiivina esinevad proadjektiivid 7 korral ja adverbiaalina 5 korral. Ka lausetüübid on mitmekesised, sageli ka enam kui kahest osalausest koosnevad kompleks- või rindlauseid, lihtlauseid leidub vähem.

4.3. Idarühm

Karjala keele analüüsimaterjal on kogutud Suomalais-Ugrilainen Seura kuueköitelise „Karjalan kielen sanakirja“ (ilmunud aastatel 1968–2005) võrguväljaandest. Lüüdi keele laused on kogutud kahest erinevast allikast: sõnaraamatust „Lyydiläismurteiden sanakirja“ (1994) ja Pertti Virtaranta koostatud tekstikogust „Lyydiläisiä tekstejä I–III“ (1963–1964). Ka vepsa keele näitematerjal pärineb mitmest erinevast allikast: Lauri Kettunen ja Paavo Siro tekstikogust „Näytteitä vepsän murteista“ (1935), Antti Sovijärvi ja Reino Peltola kogust „Äänisvepsän tekstejä“ (1982) ning Nina Zaitseva ja Maria Mulloneni sõnaraamatust „Uz’ venä-vepsläine vajehnik“ (2007).

4.3.1. Karjala keel

Karjala keele analüüsimaterjalis leidub kokku 11 erinevat proadjektiivi: enim sõna *semmoin/šemmoin* (15 korda), järgnevad *nengoine* (8 korda),

tämmöine (4 korda), *moine*, *sellaine*, *tämämmoine* (kõiki 2 korda) ning *nenkomaine*, *tuommoiini*, *tälline*, *tämälline*, *tämännägöni*, *toammone* ja *netšemmoine* (kõiki 1 kord). Seega on demonstratiivsete proadjektiivide kasutus karjala keeles üsna varieeruv, kuid kasutatuid demonstratiivne proadjektiiv on analüüsimaterjali põhjal siiski *semmoin/šemmoin*.

Võrreldes ülejäänud keelte analüüsimaterjaliga on karjala keel tähenduste kasutuse poolest kõige erinevam. Enim kasutatud on tähendus nr 1 (21 korda), mida ülejäänud keelte näitematerjalides pigem vähe leidub. Tähendust number 2 on 9 korda, selle alltähendust 2. a esineb 2 korral, tähendust number 3 leidub 5 korral ning tähendust 4. a on 2 korda. See näitab karjala demonstratiivsete proadjektiivide tugevalt osutavat funktsiooni.

Tähenduse nr 1 näitelauseid on enamasti lihtlauseid, leidub ka paar näidet rindlausest. Selle tähendusega viidatakse enim reaalsele objektidele ja isikutele (nt lause nr 276), kuid ka üldisematele mõistetele (nt lause nr 273).

(50) karjala (KKS; no. 276)

Tämännägöni-gö siu-la poiga on?
 niisugune-PTCL sina-ADE poeg olema:3SG
 ‘Kas selline on sul poeg?’

(51) karjala (KKS; no. 273)

Tämällist elaigo-a nygöi harvah om
 niisugune:PART elukäik-PARTnüüd harva olema:3SG
mei-le.
 meie-ALL
 ‘Niisugust elukäiku on meile nüüd harva.’

Samuti eristatakse tähenduse 1 puhul demonstratiivse proadjektiiviga väga täpselt ka objektide ruumilisi erinevusi (lausete 262–263 näited).

(52) karjala (KKS; no. 262–263)

Tämä tämmöine, netše nengoine!

see niisugune, too selline

‘See on niisugune, too on selline!’

Kindla tüvega demonstratiivsete prosubstantiividega kasutatakse seega vastavaid demonstratiivseid proadjektiive. Ka muidu on objekti omadustele viitamisel oluline, millisel demonstratiivdeiktisel kaugusel objekt kõnelejast asub, kuna näitelausetes on kasutatud palju eritüvelisi demonstratiivseid proadjektiive.

Tähenduse nr 2 puhul leidub lisaks komplekslausetele märgatavalt palju ka lihtlauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb lause alguses ning järgneb selle tähendust seletav osa, näiteks täistähenduslik adjektiiv (nt lause nr 264).

(53) karjala (KKS; no. 264)

Nengoze-t kaunehe-t päivä-d
niisugune-NOM.PL kaunis-NOM.PL päev-NOM.PL
minä maga-in.
mina magama-1SG.PST

‘Niisugused kaunid päevad ma magasin.’

Tähenduse nr 3 puhul esineb demonstratiivne proadjektiiv täiendina nii põhisõna ees kui ka järel (nt lause nr 245).

(54) karjala (KKS; no. 245)

Mere-n šoari on, kauhis paikka šemmoihi.
meri-GEN saar olema:3SG kaunis paik selline

‘Meresaar on, kaunis paik selline.’

Veidi rohkem on siiski lauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv on põhisõna ees, kuid samas on sõnajärjestus küllaltki paindlik.

Tähenduse 4. a puhul on lausetes erinevate tüüpide näitamisel kasutatud kaks korda sama demonstratiivset proadjektiivi (nt lause 268).

(55) karjala (KKS; no. 268)

Tul-ou sie nengoine da nengoine
tulema-3SG seal niisugune ja niisugune
taloi vastah.
maja vastu

‘Tuleb niisugune ja niisugune maja vastu.’

Taas näitab kaks korda sama demonstratiive proadjektiivide kasutamine ühe objekti erinevaid omadusi, mis jäetakse üldiseks, tundmatuks.

Tähenduse nr 5 kohta leidub vaid üks näitelause (lause nr 258), mis väljendab aga positiivset emotsiooni.

(56) karjala (KKS; no. 258)

Semmoine se om palaja miuh
Selline ta olema:3SG tubli mina:GEN
tyttö-ñi!
tütar-POS

‘Selline tubli ta on, minu tütar!’

Kõige rohkem on demonstratiivseid proadjektiive taas kasutatud nominatiivis (26 korda), ent muidu on käänete kasutus üsna mitmekesine. Leidub veel partitiivi (7 korda), genitiivi (2 korda), illatiivi, inessiivi, allatiivi, adessiivi, ablatiivi (kõiki 1 kord). Mitmuse vorme leidub vähe, vaid 5 korral. Enamasti on demonstratiivsed proadjektiivid näitelausestes atribuudiks, iseseisvalt on neid esinenud 9 korda. Enim on demonstratiivsed proadjektiivid subjekti positsioonis (16 korral) ning ülejäänud positsioonides peaaegu võrdselt: objektina 9 korda, predikatiivina 8 korda ja adverbina 7 korda.

Analüüsimaterjal on enim lihtlauseid, vähem aga rindlauseid ja komplekslauseid. See näitab, et analüüsimaterjali põhjal kasutatakse keerulisemates komplekslausestruktuurides demonstratiivseid proadjektiive vähe ning levinuimad on osutava funktsiooniga laused, mida kinnitab ka

see, et demonstratiivseid proadjektiive esineb sageli nominatiivis ning subjekti positsioonis.

4.3.2. Lüüdi keel

Enim leidub analüüsimaterjalis *mo-* ja *ni-*tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive: sõna *mugoine/mugoiñe/mugoiñ* lausa 27 korral, sõna *ñingoiñe/ningoiñ/ñingoñe/ñengoiñe* 6 korda ning sõna *moine/muoine* 5 korral. Demonstratiivseid proadjektiive *mogom* ja *semmoine* esineb aga vaid ühel korral. Näitematerjalist võib näha, et demonstratiivsed proadjektiivid varieeruvad üsna palju ka oma häälikulise kuju poolest, on palju palatalisatsiooni ning ka lõpukadu.

Tähendustest on taas kõige levinum tähendus nr 2 (19 korda) koos alltüübiga 2. a (3 korda). Täheenduse nr 2 puhul esineb valdavalt rind- ja komplekslauseid, vähem lihtlauseid. Sõnajärjestus on nendes lausetes üsna paindlik – demonstratiivne proadjektiiv võib paikneda atribuudina nii põhisõna ees kui ka järel (nt lause nr 293).

(57) lüüdi (LMS: 245; no. 293)

<i>Nägi</i> nägema:3SG.PST	<i>hebo-n</i> hobune-GEN	<i>mugoma-n,</i> selline-GEN	
<i>miitutte</i> missugune:PART	<i>muoilma-s</i> maailm-INE	<i>ei</i> NEG:3SG	<i>ole.</i> ole

‘Nägi niisugust hobust, missugust maailmas ei ole.’

Enamasti esineb demonstratiivne proadjektiiv siiski põhisõna ees, kuid sõnajärjestus on siiski paindlik. Täheendusel nr 2 on analüüsimaterjalis peamiselt kirjeldav funktsioon, samas on paaril korral ka konkreetset tüüpi defineerivat funktsiooni (nt lause nr 307).

(58) lüüdi (Virtaranta 1963–1964: 157; no. 307)

Ñed om mugoma-d lindu-d,
 Need olema:3PL selline-NOM.PL lind-NOM.PL
eñim ele'au üksi-s kohti-s.
 enim elama:3PL üks:PL-INE koht:PL-INE

‘Need on sellised linnud, et elavad rohkem ühes kohas.’

Võrdleva tähenduse 2. a kolmest näitelausest kaks koosnevad sõltuvatest osalausestest (nt lause nr 290). Demonstratiivse proadjektiiviga tähendus vastab kogu eelneva osalause sisule.

(59) lüüdi (LMS: 245; no. 290)

Mit'le oli, mugoine i
 milline olema:3SG.PST selline ka
oo.
 olema:3SG

‘Milline oli, selline on veelgi.’

Tähendusega nr 1 osutatakse taas rohkem reaalsete objektidele või olenditele, abstraktsemaid viiteid leidub vähem. Enamasti on demonstratiivne proadjektiiv atribuudiks, vaid paaril korral esineb see ka iseseisvalt (lause nr 291).

(60) lüüdi (LMS: 245; no. 291)

Voi-đi mugošt oppida, kui
 võima-2SG selline:PART maitsma:INF kui
himoit'an-ou.
 himutama-3SG

‘Võid sellist maitsta, kui isu tuleb.’

Võrreldes teiste läänemeresoome keelte analüüsimaterjaliga esineb lüüdi keeles küllaltki palju tähendust 4. b ehk ühe üldise tüübi tähendust (nt lause nr 296). Kõigi viie näitelause puhul on kasutatud demonstratiivset proadjektiiviga *ñingoiñe/hengoiñe*.

(61) lüüdi (LMS: 266; no. 296)

Tule nengomaa šiaa!

tulema:IMP selline:ILL koht:ILL

‘Tule niisugusse kohta!’

Seda tähendust on näitelauseses sageli kasutatud teatud aja või koha märkimiseks, kus selle tüüpi siiski päris konkreetselt ei kirjeldata ja mis selgub ilmselt hiljem.

Lüüdi keele analüüsimaterjalis esineb tähendust nr 3 vaid kolmel korral. Näitematerjalis puuduvad tähendused 4. a ja 5., mida kasutatakse lüüdi keeles seega ilmselt harva. Käänetest leidub kõige rohkem nominatiivi (21 korda), partitiivi (8 korda) ja genitiivi (5 korda), samuti illatiivi (2 korda) ning inessiivi ja adessiivi (mõlemaid 1 kord). Mitmust on kasutatud 8 lauses ning demonstratiivseid proadjektiive esineb mitteatribuutlisena 9 korral. Seega kasutatakse demonstratiivseid proadjektiive enamasti ainsuslikult ning need on sageli atribuudiks. Süntaktilises kasutuses esinevad demonstratiivsed proadjektiivid kõige rohkem subjekti ja objekti positsioonis (mõlemaid 13 korda), vähem predikatiivina (8 korda) ja adverbialina (6 korda), see näitab, et ülekaalus on osutavad laused ning vähem on kirjeldavaid lauseid.

Levinumad lausetüübid kompleks- ja lihtlaused, leidub aga ka rindlauseid. Demonstratiivsete proadjektiivide sõnajärjestuslik positsioon lauses on üsna mitmekesine – need võivad esineda täiendina ka põhisõna järel, kuid rohkem on siiski kasutust, kus demonstratiivne proadjektiiv on täiendina põhisõna ees.

4.3.3. Vepsa keel

Vepsa keele analüüsimaterjalis leidub kõige rohkem *mo-* ja *mu-*tüvelisi analüütiliselt moodustatud proadjektiive. Valdava osa analüüsimaterjalist moodustavad laused demonstratiivse proadjektiiviga *mugoine/mugoiñe*, mida leidub 29 korda. *mo-* ja *mu-*tüvelistest demonstratiivsetest

proadjektiividest leidub veel vorme *mugoi* (4 korda), *mugoma* (3 korda) ning *mogoma* (1 kord). *ni*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive leidub vähem: vorme *ningoi*, *ningoi* ja *ningoi* leidub analüüsimaterjalis kõiki 1 kord. Seega on vepsa keeles keskseima demonstratiivse proadjektiivina kasutatud sõna *mugoi*.

Näitematerjalis leidub palju nii tähendust nr 1 kui ka nr 2, mõlemaid 15 korral, lisaks tähenduse nr 2 alljuhtu 2. a (3 korral). Tähenduse nr 1 rohkus näitab, et ka vepsa keeles on demonstratiivsetel proadjektiividel tugev osutamiskatsioon (nagu ka karjala keeles), viidatakse nii reaalsele isikutele ja objektidele (nt lause nr 333) kui ka abstraktsematele mõistetele ja nähtustele (nt lause nr 345), seega on tähenduse nr 1 kasutus väga mitmekesine.

(62) vepsa (Zaitseva, Mullonen 2007: 441; no. 333)

<i>Minä en</i>	<i>tunde ningošt</i>	<i>openika-d.</i>
mina NEG:1SG	tunne niisugune:PART	õpilane-PART

‘Ma ei tunne niisugust õpilast.’

(63) vepsa (Zaitseva, Mullonen 2007: 138; no. 345)

<i>Mugoiže-s</i>	<i>räke-s</i>	<i>ei</i>	<i>ole</i>
selline-INE	kuumus-INE	NEG:3SG	ole
<i>tahto-d</i>	<i>midä-ni</i>	<i>tehta.</i>	
tahtmine-PART	midagi-NEG	tegema:INF	

‘Sellises kuumuses pole tahtmist midagi teha.’

Tähenduse nr 2 laused on kirjeldavad või mõnd tüüpi iseloomustavad. Leidub palju nii lihtlauseid kui ka komplekslauseid, kus demonstratiivne proadjektiiv on pealause ning järgneb kõrvallause. Lihtlausete puhul on üpriski tavaline, et demonstratiivsele proadjektiivile järgneb veel täistähenduslik adjektiiv ning seejärel subsantiiv, seega on noomenifraas tihti kolmeosaline (nt lause nr 348).

(64) vepsa (Zaitseva, Mullonen 2007: 165; no. 348)

Minä en näge-nd mugošt
mina NEG:1SG nägema-APP selline:PAR
čoma-d nägemus-t nikonz.
ilus-PART nägemus-PART kunagi
'Mina ei näinud kunagi sellist ilusat nägemust.'

Enamasti on demonstratiivne proadjektiiv atribuudina põhisõna ees, leidub aga ka paar näidet, kus demonstratiivne proadjektiiv esineb põhisõna järel (nt lause nr 328).

(65) vepsa (Kettunen, Siro 1935: 127; no. 328)

A netse vitseñe and-ei häne-le
aga see vits andma-3SG.PST tema-ALL
Íehma-n kut i hebo-n mugoma-n
lehm-GEN kui ka hobune-GEN selline-GEN
tšoma-n.
ilus-GEN

'Aga see vits andis talle lehma kui ka sellise ilusa hobuse.'

Tähendust nr 3 on vepsa keele näidetes kasutatud vaid isikute ja olendite iseloomustamisel (nt lause nr 352), elutu objektide tuttavat tüüpi näitavad laused näitematerjalis puuduvad.

(66) vepsa (Zaitseva, Mullonen 2007: 236; no. 352)

Sinun baba-iž om foto-l
sina:GEN vanaema-POS olema:3SG foto-ADE
mugoine norekaz.
selline nooruslik

'Sinu vanaema on fotol selline nooruslik.'

Tähendust nr 5 esineb vepsa analüüsimaterjalis vaid kahel korral, kuid üks näitelausest väljendab ka positiivset emotsiooni (lause nr 341).

(67) vepsa (Zaitseva, Mullonen 2007: 51; no. 341)

Sinä pörditoi mugoizen piguden-ke!

sina pöörduma:2SG.PST selline:COM kiirus-COM

‘Sa tulid sellise kiirusega tagasi!’

Tähendust 4. b leidub vaid ühel korral ning tähenduse 4. a näited analüüsimaterjalis puuduvad. Demonstratiivsete proadjektiivide kasutus käänetes on taas üsna nominatiivikeskne – nominatiivis näiteid on 19. Järgnevad partitiiv (11 korda), inessiiv (3 korda), genitiiv ja komitatiiv (mõlemaid 2 korda) ning illatiiv, elatiiv ja adessiiv (kõiki 1 kord), seega kokkuvõttes leidub näiteid siiski paljudes erinevates käänetes. Vepsa keele näitematerjalis leidub aga väga vähe mitmuse vorme – vaid 5 korral. Demonstratiivseid proadjektiive kasutatakse ka iseseisvalt vähe, samuti vaid 5 korral. Süntaktilised positsioonid jagunevad küllaltki erinevalt: kõige rohkem esineb demonstratiivseid proadjektiive vepsa analüüsimaterjalis objektina (16 korda), seejärel adverbiaalina (10 korda), subjektina (9 korda) ja predikatiivina (5 korda). Lausetüüpidest on kõige levinumad lihtlauseid, kuid leidub ka komplekslauseid. Vähe esineb analüüsimaterjalis rindlauseid.

4.4. Võrdlus teoreetilise materjaliga ja järeldused

Nii demonstratiivseid proadjektiive käsitlevas teoreetilisest peatükis kui ka analüüsisosas leidis erineva moodustusviisi, struktuuri, tähenduse ja varieeruva häälikulise kujuga sõnu. Et näha, kui palju teoreetilisest osast välja toodud demonstratiivsete proadjektiivide vormid ning analüüsimaterjali sõnad omavahel kattuvad ning millised sõnad ühes või teises osas puuduvad, vaatlen teoreetilises osas (ptk 3.4.) välja toodud demonstratiivseid proadjektiive ning analüüsimaterjalis (ptk 4.) esinevaid sõnu.

Peaaegu täielikult kattuvad omavahel liivi, eesti ja vadja keele teoreetiline materjal ning vastavad näitematerjalid. Liivi keele liitproadjektiiv *selli-tūoļi* pole Tiit-Rein Viitso raamatus „Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud“ küll demonstratiivsete pronoomenite hulgas nimetatud (Viitso 2008: 332), kuid „Liivi-eesti-läti sõnaraamatus“ on see olemas tähenduses ‘niisugune-naasugune’ (LELS). Esimene pool sõnast on demonstratiivne proadjektiiv *selli* ning teine pool mitteidentsust näitav sõna *tūoļi*, koos moodustavad nad erinevaid üldisi tüüpe näitava liitproadjektiivi. Ka eesti keeles on teoreetilisele loendile analüüsimaterjalist lisandunud sarnane sõna, liitproadjektiiv *niisugune-naasugune*, mis muidu koosneb samuti demonstratiivsest proadjektiivist *niisugune* ning mitteidentsust näitavast pigem vaid kõnekeeles kasutatavast sõnast *naasugune*. Vadja keele analüüsimaterjali sõnad kattuvad teoreetilise loendiga täielikult, esineb vaid väiksemaid häälikulisi erinevusi, näiteks sõna *mokoma* varieerumist vormiga *mokom*.

Võru keele näitematerjalist puuduvad mõned sõnad teoreetilisest loendist: ei esine näitelauseid sõnadega *säanedäne*, *sääre* ja *niisääne*, mis on ilmselt harvema kasutusega, ülejäänud teoreetilise loendi neli demonstratiivset proadjektiivi *sääne*, *säändene*, *säardene* ja *särne* on aga kõik esindatud ning analüüsimaterjalist on lisandunud ka üks liitproadjektiiv, sõna *märne-särne*, mis on märgatavalt indefiniitsema funktsiooniga kui teised demonstratiivsed proadjektiivid ning viitab ühe üldise tüübi esinemisele.

Soomekeelsest analüüsimaterjalist puuduvad sõnad *tämmöinen*, *tuommoinen* ja *semmoinen*, kuna näitematerjali allikana kasutatud „Kielitoimiston sanakirjas“ on need märgitud sõnadega *tällainen*, *tuollainen* ja *sellainen* täielikult sünonüümseteks ning esimesena mainitud vormide kohta pole näitelauseid esitatud (KS). Ülejäänud demonstratiivsed proadjektiivid on aga kõik analüüsimaterjalist esindatud. Analüütiliselt moodustatud demonstratiivsed proadjektiivid *moinen* ja *mokoma* puuduvad

aga hoopiski „Iso suomen kielioppi“ grammatika demonstratiivsete proadjektiivide loendis, ilmselt seetõttu, et need demonstratiivsed proadjektiivid pole moodustunud ruumierisusi näitavatest demonstratiivpronoomenitest (VISK § 721). Siiski on sõnad *moinen* ja *mokoma* aga demonstratiivpronoomenitest pärinevate proadjektiividega sünonüümsed (KS).

Isuri keele anaüüsimaterjalis puuduvad näitelauseid proadverbiga *näin* kokku sulanud demonstratiivsetest proadjektiividest *näinmogomain*, *näimmokomaine* ja *näimmokkooma*, seega pole need sõnad ilmselt nii kasutatud kui ülejäänud demonstratiivsed proadjektiivid. Lisaks R. E. Nirvi sõnaraamatu *tä*-tüvelisele demonstratiivsele proadjektiivile *tämmöin* esineb analüüsimaterjalis ka sõna *tälläinen* (Nirvi 1971, Laanest 1966). Näitematerjalis puudub aga demonstratiivne proadjektiiv *semmoin*.

Karjala keele analüüsimaterjalis puudub palju *taa*-tüvest moodustunud demonstratiivsete proadjektiivide vorme, nt *tuammuone*, *toannoalaine* jt, näitematerjalis esineb siiski üks vorm *toammoine*. Ilmselt esineb *taa*-tüvelisi demonstratiivseid proadjektiive näitematerjalis vähe, kuna *tämä*- ja *se*-tüvelised proadjektiivid võivad olla selle funktsioonid üle võtnud. Lisaks puudub näitematerjalis üks *tuo*-tüveline proadjektiiv *tuonnäköine*.

Lüüdi keele näitematerjalis on esindatud kõik teoreetilise osa demonstratiivsed proadjektiivid peale sõna *semmuogoin*, rohkelt esineb aga proadjektiiv *mugoin*, seega on *semmuogoin* ilmselt vähe kasutatud pikk variant. Häälikulisi erinevusi, näiteks palatalisatsiooni varieerumist ja lõpukadu leidub rohkesti, kuid sarnased sõnakujud on siiski äratuntavad.

Vepsa keele näitematerjalis esines lisaks teoreetilise loendi proadjektiividele ka sõnu *mugoma* ja *mogoma*, mis esinesid keskvepsa murdes, mis lõuna- ja äänisvepsa murdest enam erineb. Näitematerjalis puudus aga vene keelest laenatud demonstratiivne proadjektiiv *takōškē*, mida seega ilmselt palju ei kasutata. Ka vepsa keele näitematerjali

demonstratiivsed proadjektiivid varieeruvad palataliseerituse ning lõppude poolest (nt teoreetilise loendi *mugoiń* ja analüüsimaterjali *mugoi*), kuid on muidu on eri proadjektiivid siiski üksteisest küllaltki selgelt eristatavad.

Nii teoreetilise loendi kui ka analüüsimaterjali põhjal võib järeldada, et lõunarühma keelte keskseimateks proadjektiivideks on *se*-tüvelised sõnad, erandiks on aga vadja keel, kus enim on kasutatud analüütiliselt moodustatud proadjektiivi *mokoma*, kuid leidub ka *se*-tüve. Põhjarühma keeltes on levinud nii *se*- kui ka *mo*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid, soome keeles on enim kasutatud proadjektiivi *sellainen* ning teisi demonstratiivsetest pronoomenitest pärinevaid proadjektiive, samas leidub ka *mo*-tüvelisi sõnu. Isuri keeles leidub palju *se*-tüvelist proadjektiivi *sellain*, kuid erinevaid *mo*-tüvelisi proadjektiive on analüüsimaterjalis kokku rohkem. Idarühmas on lüüdi ja vepsa keeles kõige levinum demonstratiivne proadjektiiv ülekaalukalt sõna *mugoine*, kuid leidub ka *ni*-tüvelisi proadjektiive. Karjala keel on kõikidest läänemeresoome keeltest kõige mitmekesisema proadjektiivide kasutusega – esindatud on kõikidest demonstratiivpronoomenite tüvedest pärinevad proadjektiivid, *ne*-tüvelised proadjektiivid ja ka analüütiliselt moodustatud proadjektiivid, analüüsimaterjali põhjal on aga levinuimaks demonstratiivseks proadjektiiviks sõna *semmoín/šemmoín*. Üllatuslikult esines *ne*-tüveline demonstratiivne proadjektiiv *netšemmoine* vaid karjala keeles, kuigi see pärineb just enim vepsa keeles levinud pronoomenist *netše*.

Läänemeresoome keelte demonstratiivsed proadjektiivid erinevad ka ruumiopositsiooniliste tähenduste poolest. Kui lõunarühma keelte proadjektiivid on demonstratiivsete opositsioonide poolest üsna neutraalsed ja neid pigem ei erista, siis põhja- ja osalt ka idarühma keeltes on eritüvelistes proadjektiividel erinev ruumilise kauguse tähendus. Selgus, et idarühma *mo*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid vastavad enamasti soome proadjektiivile *sellainen*, mis tähistab kaugemal asuvat või definiitset objekti, ning *ni*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid

vastavad enamasti soome sõnale *tällainen*, mis tähistab kõnelejale lähemal asuvat objekti. Samas on mõningaid karjala ja lüüdi keeles esinevaid *netüvelisi* proadjektiive tõlgitud ka sõnaga *sellainen*, seega on nende tähendus ja kasutus aja jooksul ilmselt üldistunud.

KOKKUVÕTE

Käesolevas töös uuriti, milliseid demonstratiivseid proadjektiive leidub üheksas läänemeresoome keeles, milline on nende struktuur, moodustusviisid ja tähendusfunktsioonid ning kuidas neid praktiliselt kasutatakse. Esmalt vaadeldi täpsemalt pronoomenite, s.h proadjektiivide liigitust, et välja selgitada, millised proadjektiivid klassifitseeruvad demonstratiivsete proadjektiivide alla. Seejärel keskenduti täpsemalt demonstratiivsetele ehk näitavatele sõnadele deiktilises süsteemis, et välja selgitada, milliseid ruumilisi opositsioone demonstratiivid eristada võivad. Lisaks on töös ülevaade demonstratiivide seotusest definiitsusega, mis on samuti oluline aspekt demonstratiivsete proadjektiivide tähenduses ja kasutuses.

Moodustusviiside alusel jaotati demonstratiivsed proadjektiivid kolme rühma: 1) demonstratiivpronoomenitest pärinevad *tämä-*, *taa-*, *tuo-* ja *se-*tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid, 2) demonstratiivpronoomenist *netše*-pärinevad *ne*-tüvelised demonstratiivsed proadjektiivid ning 3) analüütiliselt moodustatud ehk proadverbilist päritolu demonstratiivsed proadjektiivid. Nende kolme rühma põhjal on keelte kaupa esitatud ka sõnaraamatuest leitud demonstratiivsete proadjektiivide vormid.

Töö neljandas peatükis analüüsiti läänemeresoome demonstratiivsete proadjektiivide praktilist kasutust. Selleks koguti iga keele kohta 40 näitelauseid, kokku 360 demonstratiivsete proadjektiividega lauset. Analüüsis vaadeldi, milliseid erinevaid tähendusi ja funktsioone demonstratiivsetel proadjektiividel on, milline on sõnade morfoloogiline ja süntaktiline kasutus, näiteks millistes käänetes demonstratiivseid proadjektiive enim kasutatakse, kas need esinevad täiendina või iseseisvalt ja millist tüüpi lauseid (nt liht- ja komplekslauseid) on enim. Erinevate läänemeresoome keelte demonstratiivsete proadjektiivide kasutus oli

paljuski sarnane, näiteks esines demonstratiivsetel proadjektiividel enim kirjeldavat, eelnevale või järgnevale tekstile viitavat tähendust, vähem oli aga emotsiooni väljendavat ning üht või mitut üldist tüüpi näitavat tähendust. Demonstratiivsed proadjektiivid lauses enamasti atribuudiks, s.t ühildusid põhisõnaga ning demonstratiivseid proadjektiive esines kõige rohkem kompleks- ja lihtlausetes. Täendusfunktsioonide kasutuse poolest erinesid teistest vadja, isuri ja karjala keele näitematerjal. Näiteks vadja ja isuri analüüsimaterjalis oli levinuim tähendusfunktsioon, millega kirjeldati kuulajale tuttavat tüüpi objekte, karjala keeles esines aga kõige rohkem objektile osutavat tähendust. Käänete kasutuse poolest oli aga kõige mitmekesisemaid vorme võru, eesti ja vepsa keeles. Kõige rohkem erinevatüvelisi demonstratiivseid proadjektiive leidis karjala keeles, kus esindatud olid ka kõik demonstratiivsete proadjektiivide moodustusviisid.

Analüüsimaterjalis esines ka mõningaid demonstratiivsete proadjektiivide vorme, mis sõnaraamatute põhjal koostatud teoreetilises loendis puudusid (nt isuri *tälläin* ja vepsa *mugoma/mogoma* ning liivi, eesti ja võru liitproadjektiivid). Enamasti aga teoreetilised allikad ja analüüsimaterjal siiski kattusid.

Töö teemat saab edasi arendada, uurides täpsemalt erinevate demonstratiivsete proadjektiivide demonstratiivpositsioonilist kasutust ja nende seaduspärasusi. Näiteks kas eelkõige idarühma keelte *ne*-tüveliste proadjektiividega viidatakse pigem lähema objekti omadustele ning kas demonstratiivsed tähenduserisused hakkavad tekkima ka muidu ruumilise tähenduse poolest neutraalsemate demonstratiivsete proadjektiividega keeltes (nt eesti ja võru). Lisaks saab täpsemalt edasi uurida proadjektiivide eri tähendusfunktsioonide semantilist ja pragmaatilist külge ning nende võimalikke seoseid lausete süntaktilise ülesehitusega.

KIRJANDUS

Agranat, Tatjana 2015. The definite article in Votic: The process of grammaticalisation. – ESUKA – JEFUL 6–1, 41–53.

Bühler, Karl 1934. Sprachtheorie. Stuttgart: Gustav Fischer Verlag.

Bleive, Agu 2016. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid permi ja läänemeresoome keeltes areaaltüpoloogilisel taustal. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

EKG I = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1995. Eesti keele grammatika I. Morfoloogia. Sõnamoodustus. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKG II = Erelt, Mati, Reet Kasik, Helle Metslang, Henno Rajandi, Kristiina Ross, Henn Saari, Kaja Tael, Silvi Vare 1993. Eesti keele grammatika II. Süntaks. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut.

EKSS = Eesti keele seletav sõnaraamat. 2009. – <http://www.eki.ee/dict/ekss/>

vaadatud: 7.05.2017

Ernštreits, Valts 2010. Liivi kirjakeele kujunemine. Dissertationis philologiae uralicae Universitatis Tartuensis. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

ETY = Eesti etümoloogiasõnaraamat 2012. – <http://www.eki.ee/dict/ety/>

vaadatud: 7.05.2017

Chesterman, Andrew 1991. On definiteness. A study with special reference to English and Finnish. Cambridge: Cambridge University Press

Diessel, Holger 1999. Demonstratives. Form, Function, and Grammaticalization. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam/Philadelphia.

Hole, Daniel, Gerson Klumpp 2000. Definite type and indefinite token: the article *son* in colloquial German. Linguistische Berichte 182, 231-244.

Kaalep, Heikki-Jaan, Kadri Muischnek 2002. Eesti kirjakeele sagedussõnastik. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Kettunen, Lauri 1943. Vepsän murteiden lauseopillinen tutkimus. SUST LXXXVI. Helsinki.

Kettunen, Lauri, Paavo Siro 1935. Näytteitä vepsän murteista. Suomalais-ugrilaisen seuran toimituksia LXX. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

KKS = Karjalan kielen sanakirja 2009. Sählöiset aineistot kootusti. – <http://kaino.kotus.fi/cgi-bin/kks/karjala.cgi>

vaadatud: 7.05.2017

KKS III = Karjalan kielen sanakirja. L–N. Päätoimittaja Pertti Virtaranta. – Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 3; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. 1983. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

KKS V = Karjalan kielen sanakirja. R–S. Päätoimittaja Raija Koponen. – Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 5; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. 1997. Helsinki : Suomalais-ugrilainen seura.

KKS VI = Karjalan kielen sanakirja. T–Ö. Päätoimittaja Raija Koponen. – Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVI, 6; Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 25. 2005. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

KS = Kielitoimiston sanakirja 2014. –

<http://www.kielitoimistonsanakirja.fi/netmot.exe?motportal=80>

vaadatud: 7.05.2017

Laanest, Arvo 1966. Isuri murdetekste. Tallinn: ENSV Teaduste akadeemia keele ja kirjanduse instituut.

Laanest, Arvo 1975. Sissejuhatus läänemeresoome keeltesse. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Larjavaara, Matti 1986. Itämerensuomen demonstratiivit. Karjala, aunus, lyydi ja vepsä. Mikkeli: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Larjavaara, Matti 1990. Suomen deiksis. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

Laury, Ritva 1991. On the development of definite article *se* in spoken Finnish. – Suomen kielitieteellisen yhdistyksen vuosikirja. Helsinki.

Laury, Ritva 1996. Pronouns and adverbs, figures and ground: The local case forms and locative forms of the Finnish demonstratives in spoken discourse. – Yearbook of the Linguistic Association of Finland, 65–92.

Laury, Ritva 1997. Demonstratives in interaction : the emergence of a definite article in Finnish. Amsterdam: Benjamin.

LELS = Livõkīel-ēstikīel-leṭkīel sōnārōntōz 2012. –
<http://www.murre.ut.ee/liivi/>

vaadatud: 7.05.2017

Lyons, John 1977. Semantics 1, 2. Cambridge: Cambridge University Press.

LMS = Lyydiläismurteiden sanakirja 1944. Toimetaja Juho Kujola. Lyydiläismurteiden sanakirja. Helsinki: Lexica Societatis Fenno-Ugricae IX.

Metslang, Helle 2011. Some grammatical innovations in the development of Estonian and Finnish: forced grammaticalization. – *Linguistica Uralica* XLVII 2011 4, 241–256.

Nau, Nicole 1995. Möglichkeiten und Mechanismen kontaktbewegten Sprachwandels unter besonderer Berücksichtigung des Finnischen. München: Newcastle (Edition Linguistik 08).

Nirvi, R. E. 1971. Inkeröismurteiden sanakirja. Helsinki (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XVIII)

Pajusalu, Renate 1997. *Is there an article in (spoken) Estonian?* – Estonian: Typological studies. Tartu Ülikooli eesti keele õppetooli toimetised 8, 98-141.

Pajusalu, Renate 1998. Eesti pronomeneid 2. Võru *sjoo, taa, tuu* ja *timä*. – Keel ja kirjandus 3, 159–172.

Pajusalu, Renate 1999. Deiktikud eesti keeles. *Dissertationes philologiae Estonicae Universitatis Tartuensis* 8. Tartu: Tartu Ülikooli kirjastus.

Pajusalu, Renate 2006. Death of a demonstrative: person and time. The case of Estonian *too*. – *Linguistica Uralica* XLII 2006, 241–253.

Pajusalu, Renate 2015. Võro demonstratives: changing or disappearing? – *ESUKA – JEFUL* 2015, 6–2: 167–190.

Saukkonen, Pauli 1979. Suomen kielen taajuussanasto. Porvoo: Söderström.

Sovijärvi, Antti, Reino Peltola 1982. Äänisvepsän näytteitä. Helsinki: Suomalais-ugrilainen seura.

SSA 2 = Suomen sanojen alkuperä 1995. Etymologinen sanakirja 2, L–P. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

SSA 3 = Suomen sanojen alkuperä 2000. Etymologinen sanakirja 3, R–Ö. Päätoimittaja Ulla-Maija Kulonen. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.

Tirkkonen, Mari-Epp 2006. Demonstratiiv- ja kolmanda isiku pronoomenid kirderanniku murdes. Magistritöö. Tartu: Tartu Ülikool.

Viitso, Tiit-Rein 2008. Liivi keel ja läänemeresoome keelemaastikud. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

Virtaranta, Pertti 1963–1964. Lyydiläisiä tekstejä I–III. Helsinki: Suomalaisen kirjallisuuden seura.

VISK = Iso suomen kielioppi verkossa 2008. – <http://scripta.kotus.fi/visk/etusivu.php>

vaadatud: 7.05.2017

VKS = Vadja keele sõnaraamat 2014. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.

VEVS = Võro-eesti-võro sõnaraamat 2002. – <https://synaq.org/priv/>

vaadatud: 7.05.2017

VVS = Vepsän verkkosanasto 2008. –

<http://kaino.kotus.fi/sanat/vepsa/index.php>

vaadatud: 7.05.2017

Töös kasutatud analüüsilausete kogu on kättesaadaval aadressil <https://goo.gl/ZWdn4M>

DEMONSTRATIVE PROADJECTIVES IN FINNIC LANGUAGES

Demonstrative proadjectives are a productive and widely used group of pronouns in Finnic languages. They can be translated into English with expressions as *such a*, *this kind of* and *like this/that*. These proadjectives have mostly developed from Uralic demonstrative pronoun stems, such as *tämä*, *se*, *taa*, *tuo* which also show demonstrative oppositions. There are also proadjectives which have developed from Veps and Karelian pronoun *netše* and analytically formed demonstrative proadjectives which are mainly of proadverbial origin (e.g. proadverb *niin* 'so').

The aim of this master's thesis is to find different forms of demonstrative proadjectives in all Finnic languages, divide them into groups according to their morphological formation and analyse the use of the proadjectives in sentences. The thesis consists of three theoretical chapters and one empirical chapter. In the first chapter an overview of pronouns and their classification is given, the second chapter is about demonstratives, their features and relations with definiteness. In the third chapter different Finnic demonstrative proadjectives and their formation are introduced.

For the empirical part 40 example sentences with demonstrative proadjectives from each language were analysed, altogether 360 sentences. The analysis focuses on different functions and meanings of demonstrative proadjectives (e.g. describing, comparing function), morphological use of demonstrative proadjectives and syntactic features. The most frequent functions are the describing and the referring function. Morphological use varied by languages, but was mostly diverse. Proadjectives were syntactically most of all in the position of subject and predicative which supports referring function of proadjectives.

DEMONSTRATIIVISET PROADJEKTIIVIT ITÄMERENSUOMALAISISSA KIELISSÄ

Demonstratiiviset proadjektiivit on laajasti käytetty pronomien ryhmä kaikissa itämerensuomalaisissa kielissä. Vaikka demonstratiivisia proadjektiiveja käytetään usein osoittaakseen referenttien ominaisuuksiin, niitä on muihin pronomineihin verrattuna vähän tutkittu. Matti Larjavaaran väitöskirjassa Itämerensuomen demonstratiivit (1986) käsitellään erilaisia demonstratiiveja karjalan, aunuksen, lyydin ja vepsän kielessä, mutta tähän asti puuttuu yhteenveto kaikkien itämerensuomalaisten kielten demonstratiivisista proadjektiiveista.

Maisterityössä on kolme teoreettista ja yksi empiirinen kappale. Ensimmäinen kappale keskittyy pronomien yleisluokitteluun ja deiktiseen systeemiin, johon kaikki pronominit kuuluvat. Myös esitetään viron ja suomen pronomien luokittelun erilaisuuksia. Toisessa kappaleessa käsitellään tarkemmin demonstratiiveja ja definiittisyyttä, joka on yksi demonstratiivien ominaisuuksista. Kolmannessa kappaleessa itämerensuomalaiset demonstratiiviset proadjektiivit ovat esitettyjä kolmessa ryhmässä: 1) *tämä-*, *tuo-*, *taa-* ja *se-*vartaloiset proadjektiivit, 2) vepsän ja karjalan demonstratiivipronominista *netše* peräisin olevat proadjektiivit ja 3) analyttiset, proadverbeistä (esimerkiksi proadverbista *niin*) kehittyneet proadjektiivit. Sen lisäksi kappaleessa on lista kaikkien itämerensuomalaisten kielten demonstratiivisista proadjektiiveista.

Empiirisessä osassa kerättiin 40 esimerkkilauseetta demonstratiivisten proadjektiivien käytöstä jokaisessa itämerensuomalaisessa kielessä, yhteensä 360 lausetta. Löydettiin viisi erilaista proadjektiivien merkitystä ja funktiota (esimerkiksi kuvaileva, osoittava, vertaileva, emotionaalinen merkitys). Myös analysoitiin tarkemmin demonstratiivisten proadjektiivien morfologista ja syntaktista käyttöä.

Lisa 1. Läänemeresoome demonstratiivsed proadjektiivid

Loend töö teoreetilises osas (ptk 3.4.) ja analüüsimaterjalis (ptk 4.) esinenud demonstratiivsetest proadjektiividest.

keel	<i>tämä-, taa-, tuo-, se-tüvelised</i>	<i>ne-tüvelised</i>	analüütiliselt moodustatud
liivi	<i>seļļi, seļļi-tūoļi</i>		
võru	<i>sääne, säändene, säändäne, säärdene, sääre, säärne/särne, märne-särne</i>		<i>niisääne</i>
eesti	<i>selline, seesugune, säärane, sihuke, säherdune</i>		<i>niisugune, niisugune- naasugune</i>
vadja	<i>semmain, semmolainõ</i>		<i>mokomain/ mokomõin/ mokoma, niimokom, kanniimokoma/ kannimokoma/ kanni-mokoma, kammuga</i>
soome	<i>tällainen, tämmöinen, tuollainen, tuommoinen, sellainen, semmoinen</i>		<i>mokoma, moinen</i>
isuri	<i>tälläinen, tämmöin, sellain, semmoin</i>		<i>mogomain, mogompain, mokomaine, mokkoo, mokkooma, näinmogomain, näimmokomaine, näimmokkooma</i>

karjala	<i>tämmöine, tämänjytys, tämänmoine, tälline, tämälline, tämännäköine, toallaine, toammoine, tuammuone, toannoalaine/ toannoalañi, tuannualaine, tuommoine/ tuommoñi, tuonnäköine, sellaine/šellaine/ sellane, semmoine/šemmoine/ šemmoni</i>	<i>netšemmoine</i>	<i>nenkoine/ nengoine/nengoñi, nenkomaine, moinen</i>
lüüdi	<i>semmoine, semmuguoine</i>		<i>mogom, moine/muoine, mugoine/ muguoine/mugoiñ, ñingoine/ningoiñ/ ñingoñe/ñengoine/ ñengomaiñe</i>
vepsa			<i>ningoñe/ñingoine, mugooñe, mugoo, mugoma/mogoma, moine, mugoiñe/mugoiñ, takõškē</i>

Lisa 2. Lühendid

1, 2, 3	isik
ABL	ablatiiv
ADE	adessiiv
ALL	allatiiv
APP	aktiivi mineviku partitsiip
CLI	kliitik
COM	komitatiiv
DAT	daativ
ELA	elatiiv
ESS	essiiv
GEN	genitiiv
ILL	illatiiv
IMP	imperatiiv
IMPRS	impersonaal
INE	inessiiv
INF	infinitiiv
NEG	negatiiv
NOM	nominatiiv
PART	partitiiv
PL	pluural
POS	possessiivsufiks

PPP	passiivi mineviku partitsiip
PST	imperfekt
PTCL	partikkel
SG	singular

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Marili Tomingas,

(sünnikuupäev: 05.05.1993),

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose
„Demonstratiivsed proadjektiivid läänemeresoome keeltes“,
mille juhendajad on Gerson Klumpp ja Heinike Heinsoo,
 - 1.1. reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2. üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 24.05.2017